

UJFALVY SÁNDOR EMLÉKIRATÁBÓL

[Szüleiről]

Nagy szülőim második gyermeke volt atyám Samu. Négy éves volt ő, midőn nagyatyám halálával vezetés nélkül maradt. Véralzata rendkívül sebes volt, melynek az anyai kényeztetés nemhogy gátat vet vala, de még tüztét éleszté; s így gyermekora éveiben többet pajzánság és kihágások, mint tanulással foglalkozott. Alig 15 éves volt, midőn egy toborzaton közhuszárnak fölcsapott. Magyar zene és a huszár diszruha könnyen hozák apáinkat első fiatalságukban azon lelkesültségre, hogy szülői akarat ellenére is egyikévé váljanak azon vitézeknek, kiknek édes kötelességök volt veszélyektől védeni hazát és királyt. A könnyelműség, mely az ily tetteken előmlött, sok nemes lelkesültséget rejte magában. A közelebbi forradalom [1848/49] lenyomásával eltűnt az ilyszerű ifjui tűz, mert ketté metszetett a láncz, mely a honfiút és katonát egy eszmévé zára; de a lelkesülés, mely nemzeti dalaink hallatára hősiségre törő vágyakban dobog fel a magyar kebelben, él még: s míg ez így van, lehet még jobb jövőre reményünk.

Az anyai gyöngéd szeretet nem szívelheté fiát ily alárendelt s nélkülözésekkel küzdő helyzetben és sietett őt tetemes pénz-áldozattal kiváltani; de reáerőszakolt tanulói pályáján nem tudván magát feltalálni, egy év mulva újra katonának állott, s a József huszár ezredben két évet szolgált, míg végre anyja unszolására másodszer is kiengedé magát váltani. Kedve ellenére cselekedett, s mindvégig is bánta e tettét: erős hite maradt, hogy lelkileg úgy mint testileg a katonai pályára termett volt, s a hosszas francia háboru alatt sokra viheti vala. Récsei Ádámmal együtt álltak katonának, ki közelebbről nagy uraság-

ban mint táborszernagy balt el, számos érdemjelekkel. Kortársai állításai szerint atyámnak sok előnyei voltak Récesei felett testben s lélekben is: s bizonyosan többre viheti nálánál.

Visszakerülvén atyám a szülői tűzhelyhez, innen, hogy elhanyagolt tanulását bár a törvényes szakban némileg után pótolhassa, M.-Vásárhelyre patvariára küldtetett; Máthé Izsák nagyhírű jogtudor mellé; ki gazdagsága, jogtudománya és becsületes jelleme által magát mint k. táblai ügyvéd társai felett kiűntette. A csinos patvarista, szorgalmas tanulás helyett, csakhamar szerelmi viszonyt kötött ügyvéde serdülő szép leányával. Ellenökre volt ez a szülőknek, mert az ifjuban sok hiányzott azokból, mik egy nősülő nemes ifju kellékei közé számítottak. Jó születésű, csinos külsejű fiatal volt ő ugyan, de atyjának zavart pénzügyi állása, halála után az özvegy gyenge kezében, vagyonukat csaknem semmire olvastá, s másfelől hiányos nevelést nyervén, idejét tanulás helyett dözsoléssel szereté tölteni. Így a szülők röviden megtagadták tőle leányuk kezét s jól kicurholva házuktól elutasíták. Vissza kelle térni atyámnak a szőkefalvi anyai házhoz...

Atyám a szülői háznál munkátlan órái unalmának oszlatására, romlott ifjak társaságában a küküllőmenti jó bort tulságig megkedvellé; s anyja által rossz hajlamai kényökre hagyatván, végeljasúlással fenyegeték jellemét.

Ez időben egy Pintye nevű híres oláh rabló dühöngött Erdély több vidékein. A kormánynak sehogy se sikerült kézberkerithetése, mignem azon cselet intézé el, hogy a rabló fejére élve vagy halva nagy jutalmat tűzött. A rabló kézrekerithetése sok veszély és fáradsággal járt, de mégis találkozott tiz könnyelmű, életökkel keveset gondoló ifjú, kik e célra szövetkeztek. Ezeknek egyike atyám volt. Sikerült is nekik hosszas utánjárás után a rablófőnök és társai lefűlelése. Kiállott viszontagságai után az érdemlett pénzjutalommal térvén haza az ifju s így már több módja lévén kedvteléseit kielégítésére, merőben azoknak szentelé idejét: mit sem gondolva gazdaság vagy más komolyabb foglalkozással; midőn a véletlen őt tévedéseiből fölébresztvén, helyes utra téríté.

Egy megyei szolgabíróság megürülvén, főispán gróf Bethlen Sándorhoz megy az ifju s rendbeszedett szavakban kéri tőle a szolgabírótságot. Elégülten tekint az az ajánló külsejű kérésre; de nevét hallván, elkomolyodik s haragosan kiált reá:

«Hallod! gyönyörű neved hire elhatott hozzám; e megyében nincs nő, kit el nem csábítál; s nincs férfi, kit meg nem

botoltál ...szolgabiróságot nem, de börtönt érdemelnél szép madár».

E bösz szavak feltárák előtte könnyelműsége vészes terét, s élte hibás rendszere megváltoztatására rögtön fogadást tett. Magánkívül tántorgott haza s búsan szóla nénjéhez [Ujfalvy Krisztina, neves költő]:

«Nekem itt nincs helyem többé, nevem s becsütem veszve van, holnap kivándorlok kaczkói jószágunkba; birja ked néne az idevalót békében, nagyobb s jövedelmesebb a kaczkóinál, de nőnek többek is szükségei».

Anyja és nővére szives marasztalásai nem tudák megváltoztatni az ifjú erős akaratát; a főispán dorgáló szavai még mind visszhangzottak agyában s másnap végkép Kaczkóra utazott. Ott nem tudják tévedéseit s elől kezdve az életet, kedvező jövőre számíthat. Fogadását híven teljesíté; ital, korhelység, tivornya helyett munkásság s szorgalom lett életpályája, melyen példátlan kitűréssel haladott mindvégig s nemcsak családjára, de honára nézve is egy lett a leghasznosabb egyéniségek közül. A tévutra tért ifjakkal fontos tanúság e rögtöni változás, s bizonyosága annak, hogy erős akarat előtt gyengeség és szokás meghajolnak; s csak a magát eleresztés szülőanyja annak, hogy a tévedt ifjú becsületnélküli férfivá s családjának, honának s az emberiségnek ostorává váljon.

Most kísérik őt kaczkói kis elpusztult jószágába. Átlátá, hogy ha becsülettel akar megélni, két kézzel kell nyúlni az eszközökhöz. Pár hét múlva Dézsre megy Főispán gr. Teleki Ádámhoz s magát bemutatván, bátor hangon nyilvánítá: hogy a megyében szolgálni óhajtana s ha szolgabirói állás ürül, kineveztetésit kéri. A gőgös excellentiás ur merésznek tartá ugyan e kérését, de nem vevé rossz néven:

«Hallod öcsém!» szól atyámhoz; «szolgabirónak igen ifjú vagy még, lehet még idő erre is, de addig kezd adóbiztosságon; ha képes vagy, ott is lesz résed magadat kitüntetni. De tudd meg, hogy velem tréfálni nem lehet, hogy pontatlan rest embert kezem alatt nem tűrök, s hogy figyelmemet mi sem kerüli ki...»

Adóbiztos lett e szerént atyám, három hónapig folytatá e hivatalt s akkor szolgabiróvá neveztetett... fájdalom! nem a megyei többség, hanem kirekesztőleg a Főispán által, mint a ki azon időben a megyei hivatalokat szabad önkénye szerint osztogatá: mert e kor József császár emlékeztetett kora volt... József császár átlátá, hogy az osztrák birodalmi egységre törvő vezértervének mi sem áll annyira utában, mint a nemzetiségé-

hez hön ragaszkodó magyar nemzet. Mélyen belátó esze felfogá, hogy a magyar nemzetiség fennállásának legbiztosabb erőssége a megyei rendszer; ezt kelle neki megsemmisíteni kitűzött célja elérhetésére. Az országgyűlések, a kormányzék, s a megyegyűlések megszüntetésével a főispánok nem az ország törvényeinek végrehajtói, hanem a német kormány szolgálói voltak. És örök nemzeti bűn és gyalázat, hogy nemzeti lételünk pusztulására szennyes haszonkeresésből, nemzetünk kebeléből számosan nyujtának segédkezet: s ha szép magyar alkotmányunkat az örökös gondviselés megmenté ez úttal a végenyészettől, azt nem nemzeti erény, hanem kirekesztőleg Isten tartá meg.

Most mintegy hetven évvel ezen kor után, midőn e sorokat írom, a magyar forradalom megbukása után nemzeti lételünket és országos önállóságunkat a birodalmi egység vezérelvének diadala nemcsak veszélyei fenyegeti, de végkép előlni látszik, annyira, hogy országos feltámadásunkhoz alig maradott a reménynek egyetlen biztató sugara, de balsorsunk közepette vigaszt nyujt azon öntudat, hogy hazánk, a jó édes anya kór-ágya fölött, mi mint hű fiák örökösve állottunk; s nem mi, hanem az önkénynek idegen zsoldosai voltak azok, kik mint vész madarai rágódni eljöttek az elesett nagy halott tetemén... E körülmény nemzeti szellemünk szilárdulásának csalhatatlan bizonyossága. A test meghalt, de a lélek él, önmehtagadásra s áldozatokra készebben, mint valaha. Az élettéljes fa nem száradott ki, csak a tél fagya a gyökérre szoritá az éltető nedveket. A tél szigorú lehet s hosszú, de mig áll az ég s vannak a napnak sugarai, a kikeletnek elmaradni nem lehet.

Visszatérek tárgyamra. A főispán, bár születése magasságát tulságig érezte, hivatala folytatásában rendkívüli tevékenységet fejté ki s alárendeltjeitől is hasonlót követelt. Nagy örömmel látá ő ifjú szolgabirájában a pontosságot és kiviteli erélyt, miben ez legkorosabb tisztársait felül mulni látszék s a főispán nem is mulasztá el ezt felhasználni. Nehány jelentékenyebb erélyes eljárásait feljegyzem; gondolva, hogy némileg az akkori megyei administratio ismertetésére szolgálандnak.

A pecsészegi határon levő szeletruki magány csárdában néhány szökött katona lappangott, kik eledelőket a szomszéd pásztori tanyák és utasok kirabolásaival szokták megszerezni. A főispán erről értesülvén, mindamelllett, hogy Szeletruk nem tartozott ifjú szolgabirája járása falvai közé, mégis neki rendeli a körülmények kinyomozását, s arról két huszonnégy órák alatti jelentés tételét. Esti 8 órakor veszi e rendeletet s fegyveres pan-

duraival rögtön a kijelölt csárdához indul, a három szökött katonát ital közt tánczolva találja, késelem nélkül megrohanja s szekereére kötözve virradtra Dézsre szállítja. Az excells ur álomban szunnyadt még, midőn az inasok ellenzése daczára bátor léptekkel belépő szolgabíró zajára fölébred s indulattal rivall elébe:

«Mit keressz itt, tán nem vevéd tegnapi rendeletemet?»

«Kegyelmes ur, az udvaron áll mind a három zsvány»... volt felelete.

Bécsből két kincstári főhivatalnok küldetett Dézsre az erdélyi sőügyek rendezésére. Egykor szakácsuk azon észrevétele, hogy Dézsen létük óta bélpecsenyét azért nem kaphattott, mert a dézsaknai sőtisztek azt előre elhordatják..., azon gondolatra viszi ezen urakat, hogy e költséges életmód a sőtisztek kis fizetéséből ki nem telhetik, ha tilos uton nem szerzik ki. Titkos nyomozás után nevezetes kihágások tudására jönnek, a mit szigoru eljárások nyomon követe. Atyám rendelést vesz főispánjától, hogy pontban éjféleli 12 órakor Dézsaknán egy kijelölt háznál békopogtatván, ott a kincstári hivatalnokok parancsát betü szerint teljesitse. Atyám megjelenvén, a német urak közül egyik zugolódva jegyzi meg társának: «Bámulnom kell, hogy a főispán ily nehéz kivitelre ez ifjú tisztet bizá meg, ki azt sem fogja tudni, hol kezdje a dolgot...»

A szolgabíró két évi katonáskodása után a német nyelvben birván némi kis jártassággal, méltatlanitva érzé magát s viszonzá:

«Köszönjék főispánomnak nagy uraim, hogy nem rendelte nekem önök letartóztatását, mert Istenemre most messzi járnánk innen...»

E férfias felelet, mint mindenütt, itt is megtevé hatását. A német úr tévedését jóvá teendő, a kezében tartott finom szesz üveget nyujtá a szolgabírónak; ez nem ivott, de pandurjainak nyujtá, kik azt fenéki kiüriték.

«Én csak önt kínáltam s nem pandurjait», szolt neheztelve a német ur.

«Nagy uram! mikor szolgálatban vagyok, még viz sem kell, felelt atyám... embereim gyalog jöttek s fáradtabbak, mint én; hadd költsék el e kevés jót, miben ugyis ritkán részesülnek...»

A bécsi urak rendeletére a kamaraispány, ellenőr és mázsamester még azon éjjel letartóztatnak és szamsúnjvári államfogdába vitetnek. Itt a szolgabíró nyogtát kér a beszolgáltattott

fogyokról; s midőn ezt megadni a várnagy vonakodnék, a szolgabíró elhatározólag kiállt reá: «Ugy én várnagy urat magát viszem főispánom elébe...»

Kívánata azonnal teljesítve lett.

Hibásak voltak-e a sótiszték, titok marada mindvégig: mert az ellenőki ügyfolyam nem nyíltan, hanem bécsi módon... egész titokban járt le. Tíz év multával Prädetis kamaraispány börtönéből kiszabadulván, menhelyet a nyomor ellen atyámnál lelt, hol több éveket élt még csendesen és sirját is nála lelé; mindvégig ártatlan voltát erősítvén. Egyik fiát később, mint kincstári hivatalnokot többször láttam Bécsben: vagyonos és tekintélyes állapotban.

Ezen önkényes időkben a megyei főnökök feljogosítva érezék magukat altisztjeiket némi lealázó szolgálatokra alkalmazni. Így, ha a főispány utazott, ifjú szolgabírájának hatlovas hintaja előtt kelle nyargalni: s az ily kényelmetlen lovaglást még irigylendő megkülönböztetésnek kellett venni. Egy ily utazás alkalmával, midőn e nehéz szerep atyámnak jutott, Gernyeszegen gróf Teleki Sámuelnél megállapodnak. Ebéd alatt gr. Teleki Ádám széke mellett tángyérrel kezében kelle a szolgabírónak udvarolnia, midőn az ebédlő vendégek közt jelenlévő küküllőmegyei főispánnak szemébe ötlött:

«E suhanczot én már láttam, mondá, de hol, nem jut eszembe...» Gr. Teleki Ádám mosolyogva felelé:

«De ő tudja ám, mert jól lekurholva üzted el magadtól, s én ezért köszönettel is tartozom neked, mert feddő szavaid jó útra téríték s nekem egy talpig derék szolgabíráját ajándékozáll benne. Nem átalom ezt előtte bevallani: dicsérő szavaim őt csak buzdítani, de elhittségre vezetni nem fogják...»

Kitérek itt a történet egy különös fordulatára. A fennemlített igen gazdag gr. Bethlen Sándornak fia, ugyancsak Sándor, később 1818-ik évben atyámtól jelentékeny összeg pénzt kölcsönzött, mit rendetlen költései miatt soha nem tudván visszafizetni, az egykori szolgabíró egyik fia, egy Frimont huszár százados, hosszas hurczoltatás után törvényes elégtétellel, Udvarházát és egész jószágát lefoglalván, vett fel rajta s gróf Bethlen kénytelen lőn jószágán kívül vejeinél bujdokolni. Tanuságteljes képe a történet változandóságának!!...

A szolgabíró hivatalos eljárásaira visszatérve: A kosályi patak egy nagy fellegszakadás következtében megáradván, a hidat elsepré. Az éber figyelmű Főispány rögtön a helyszínére sietvén, szolgabírájának megparancsolja, hogy miután a köz-

lekedés siető helyreállítását nem lehet bevárni, míg a távoli erdőkből a szükséges fa leszállíthatnák, sietve rendeljen fejszés embereket és Kapjonban a gr. Haller János kastélya előtti jegenye- és kőrisfákból 3 nap alatt a hidat állítsa helyre. A rendelet azonnal elégtételbe vétetett. Hasztalan ellenzé a kapjoni udvarbíró a hatalmaskodást; minden fenyegetőzése dacára leontatának néhány percz alatt a fák, melyeknek századok adták meg diszöket. A magánjognak ezen erőszakos megtámadása József császár alatt történt, midőn az ilyszerü fellépések gyakran zavarák a kiváltságosok birtoklását.

Ez időben gr. Haller Bécsben időzött fiatal bájos nejével, ki bizonyos tekintetekért az udvarnál nagy megkülönböztetésben részesült. Pár hóval e történet után a gróf nejével Kapjonba érkezik s hintójuk a várkapun berobogván, bámulva látják a százados sorfák pusztá helyét. Szokatlan dühbe jő a gróf s főbelövessel fenyegeti az udvarbíró, ki önmentségére reszketve mondja el a szolgabíró hatalmaskodását. Erre a gróf haragja fordulatot vesz s dühvel kiáltja: «a gazembert huszonötig vágatom...» Az udvarbíró értesíti a szolgabíró ura fenyegető szavairól, Istenre kérvén őt, hogy siető távozás által mentesítse személyét urának bosszúállásától. De mekkora volt bámulása, midőn másnap reggel a szolgabíró minden gond nélkül a kastély udvarára vidáman belovagolni látja: ki huszonöt fegyveres pandurjait a várkapu közt hagyva, egyedül ő maga vidámon sétál fel a palotába.

«Hogy hívják kendet?» kérdi a büszke gróf...

«Ujfalvi Sámuel úrnak» felel a kérdezett.

«Tehát a szolgabíró!!...s az úr merészelt drága fasoromat kivágnatni?»...

«Én ... főispányom rendeletére».

«Ez gyalázatos rablás! Ilyet főispány nem rendelhet s szolgabíró nem teljesíthet»...

«Csalatkozik Gróf ur! Ha főispányom a fák levágatása helyett a kastély szétrombolását rendelte volna nekem; Istenemre! most kő nem állana itt kövön»...

«S képes volna-e az úr ily rendeletnek is engedelmesskedni?»...

«Az alárendelt tiszt teljesíti kötelességét. A főnök számol tetteiről»...

«Szolgabíró úr! ma nálam marad ebédre»...

«Ma nem, mert hivatalom másuva szólít, de holnap igen, ha hivatalom engedi»...

Másnap ebéd felett a leszelidült Gróf tréfásan jegyzé meg:

«Ugy hallom, szolgabíró ur, tegnap többedmagával jött volt látogatásomra» ...

«Ugy van! a Gróf úr első haragjában kegyes volt nekem huszonöt botot ígérni, de megvallom, soha még gyermekkoromban sem kaptam verést, s tudtam, hogy terhemre lesz. Ezért hoztam huszonöt pandurimat, hogy helyettem egy-egy botot szívesen elszenvednek. Így mindnyájunkon segítve leendett» ...

«S gondolja szolgabíró ur, hogy elmés feleletét betűszerint veszem» ...

«A mint tetszik gróf úr! De én ma ebédre s jó kedvvel jöttem; s igen hiszem vigon is távozom».

«Szolgabíró ur engem letett s kérdéseimmel felhagyok: hanem! folytatá poharat emelve: legyen bizonyos becsülésemről, s feledje fenyegetőzéseimet» ...

E rövid kitérés után tárgyamra: a szív nem enged jogai-
ból s csoportos elfoglaltatásai közt sem feledheté a szolgabíró a vásárhelyi szép leánykát: kihez távolság daczára szívének hő szerelme köté. Nem lehete reménye nyílt úton boldogulnia: mindamellett, hogy szerelmese állandóságában bízott, mert a leány atyja meghalt, de az anyánál is, ki tudva leánya hő szerelmét, gondosan óvá őt e viszony folytathatásától... csak hasonló ellenszegülésre számithatott. Az akadályok csak nevelék vonzalma erejét, mint erősebb lelkeknél szokott... és meghallván, hogy az anya egy koros, gazdag német ezredeshez akarja leányát erővel nőül adni s őt jelenleg Kebele helységében Vásárhely mellett egy nagynénjénél tartja szoros felügyelet alatt... csakhamar elhatározza magát. Főispánjához siet és szokott őszinteségével nyilvánítja, hogy szíve választottját célja elrabolni, kivitelére két heti szabadságot kér és engedelmet hat megyei pandurt magával vihetni... A főispány nem rosszalja a merényt s e különösen hangzó szavakkal ereszi őt útra.:

– «Résen légy fiú, hogy rövidet ne huzz, mert különben örökre kitelt nálam időd; a mennyire gyűlölöm a gyáva szeles embert, szintúgy becsülöm a merész ügyességet.» Két nap mulva már Kebelében van a helység végén levő csárdában, de fölfedeztetvén, a leány azonnal Vásárhelyre vitetik anyjához. Kettőzött figyelemmel őrzé most leányát az anya; de a szolgabíró nem volt szokva visszariadni az akadályoktól... Egy jó reggel mint favágó napszámos, közszekely öltözetben, haját üstökbe fonva, eltorzított arczal és görbe testtartással jelenik meg a mindenkitől, de főkép idegenektől gondosan elzárt rózsautczai háznál s késő östvig szorgalmasan aprítja a fát; ekkor kifizetik

a napi bérét, de kemény lerészegedést színelve, a cselédség sem szép, sem rút bánása nem képes őt mozdúlatra hozni: s egy konyha lóczán hosszát nyulva, horkolás közt tanusítja, hogy fáradalmas napi munkáját boldog mámorok közt épen itt és nem másutt akarja kialudni. Miután úrnő és cselédség mély álomba merültek, a nagyon is józan napszámos szerelemtől edzett vállain emeli ki vágyai szép tárgyát a magos deszka-kerítésen. Az utcza szögletén készen várja szekere s néhány ifjú barátja és pandurjai kíséretében villámsebesen száguld becses ragadományával a mezőségen keresztül kaczkói lakába.

Kivánt úton ment eddig minden; de most is ott talál ellenszegülésre, hol legkevésbé reményiette. A kaczkói lelkész semmi áron nem akará a szökevény párt meghütölni. És ki hártja el ezen akadályt... a főispány: ki rögtön írásban rendelkezik, hogy a lelkész azonnal meghütölje, hivatalvesztés terhe alatt. E különös főtiszti rendelet nálam meg van. E körülmény az elmékedések hosszú sorát tárja fel: Mit tett volna egy hideg szolgálalkü burocrata? Törvénykönyve szavaihoz szorosán ragaszkodva, a szülői házhoz visszaerőszakolandja őt: azon házhoz, hol szeretet közt a boldogság ölében álmodá végig gyermekora szép álmait: s hol most szégyen és megvetés közt rá a kétségbeesés ólom karja vár. Társnői megvetéssel fordultak volna tőle el, s az idegen ifjak távol kerültek volna ismeretségét. S e kinos élet helyett, melynek terhei alatt roskadozva a tévedett leány ezerszer óhajta vala ifjúkora széttépett reménykoszorúja helyett a halál liliomát... E kinos élet helyett a tiszta fel-fogásu magyar Főispány megnyitja előtte a tért, melyre hanyatt-homlok rohant: elhárítja az akadályokat, hogy az, gondtalan futtában szét ne zuzza homlokát s közte s az üldözők között bevonja a törvényesség vas kapuját. A szigoru burocrata teljesíti vala az emberek törvényeit; de a főispán szive sugallatát; azt a sugallatot, mely a sziv tévedéseire a megváltó szent tana nyomán bocsánat írját rendeli. Mert hisz vannak ugyan lények, kik tévednek, de tévedésök nem a sziv, s csakis a szivtelen könnyelműség kifolyása; borítsátok az ilyeket... ha tetszik... megvetés hinárjával: de a jól született, mivelte nevelésü, édes anyja és köre szeretetén és becsülésén áhitattal csüngő mivelte leány nem szenvedte-é át ezer halál öldöklő kínait a rövid napok alatt, mig gyenge női lelke elszáná magát a merész tette: az ellene felzúdult habok közé vetni szeretete legszentebb kincseit, hogy lemondva mindentről... még az emlékekről is... melyek eddigi életéhez oly édesen köték, bátrabban evezhessen új

szerelme nagyon is kétes kikötőjéhez. Miért büntetni őt, hisz ő már kiszenvedett.

De a burocrata hitet tett megtartani törvénye szavait s kidobja a bűnös nőt a kajánság marczangoló körmei közé s könyörtelemül szól:

«Kövezzétek meg őt» ...

Midőn a magyar főispány kiemeli a tévedései súlya alatt roskadót s így szól:

«Légy hiv mind halálig és tévedésed megbocsátva lesz».

A főispány eljárása a Verbőczyi törvénykönyve által felállított kettős lelkiismeret... duplex conscientia... kifolyása, mely nem egyszer használtatott fel ugyan bűnösön; de nemes indulatú hivatalnokok előtt a keresztény indulatok gyakorlásának a legszebb terét tárta fel. A magyar hivatalnok nem volt kéntelen soha megtagadni lelkiesmeretét, mert törvénykönyvének alkotója nem feledé a megváltó bölcs szavait: «a betű megöl».

Szülőim regényszerű nőszülésök után nemsokára Báró Wesselényi Miklós [az idősebb], némelyek állítása szerint gr. Haller Jánosnak gorbói kastélyán tett merényért; de voltaképp némi bátor honfi nyilatkozataiért, József császár önkényes parancsára Bátoroson elfogatván német katonaság által M. Vásárhelyre hurczoltatott. Főispán gr. Teleki Ádám a fogoly-nak közeli rokona volt, s néhány fontos irományokat kelle néki minden áron kézbeszolgáltatnia. A kényes feladatot elszánt-ságáról ismert szolgabirájának kelle kivinnie. A fiatal hivatalnok koczára tesz mindent: szabadságát, vagyonát, életét s a leveleket kézbesíti. A fogoly bátor lelkületét nem tudták leigázni az önkény békői és most hálaérzettel szorítá meg a merész ifju jobbját:...

«Ifju barátom, én még leszek szabad, még lennem kell. Nemes tettedet soha nem feledem; majd eljön az idő, hogy meghálálhatom. Vidd üdvözetemet azon honfiaimnak, kik megérdemlik; s mig ütne a viszontlátás órája, légy igaz hive szerencsétlen honodnak s nemzetednek, hogy mint ilyek szorít-hassunk kezet egykoron!»...

Őt s félévre nyiltak meg a szerencsétlen fogoly előtt Kufstein vasajtói: ki most zsidói kastélyába érve... «Keressétek fel» kiálta, «ki szabadságát, s ezzel mindenét akkor tevé koczára érettem, midőn honfitársaimtól elhagyatva magamra álltam istenemmel: hadd ossza most örömemet is»...

Néhány nap mulva korán, midőn szemeit fölnyitá, ágya

előtt állt a szolgabíró, kinek szemében könnyük: de már nem a bánat, hanem a honfi öröm könnyúi tündököltek. A kiszendvedett fogoly most ősei kastélyában a szabadság édes álmait álmodó, előtte pedig ébren állott jó nemtője... Így nevezé őt Wesselényi mindvégig s változatlan szíves maradt hozzá. E nevezetes ponton veszi eredetét a Wesselényieknek boldogult atyám, egész családom, de főképp személyem iránti rokonszenvek: mit kölcsönösen csak a sír olthat el...

Ujra szülőimhez ragad vissza emlékem. Boldogabb pillanatom, mikor tisztos árnyékok körül lebeghetek. Nagy s erős jellem volt mind kettő: mik előtt nemcsak szülőknél, hanem idegennél is tisztelettel hajlunk meg. Atyám egy tanulásteljes példány; minden szava s tette eredetiség; maga a megtestesült életrealitás s tevékenység; a kit egykorui közt sem, de ma már épen föl nem találhatni. Az elfacsart ivadék előtt pedig legfeljebb talány marad.

Jó anyám, a szelid okos lélek... milyet Isten csak jó kedvibe állit elő, ki soha még gondolattal sem bántott senkit, ki csak egyszer, első szerelmi hevében botlott, a mit mindvégig fájlalt, a mi minden örömeit megmérgezte s mindég büne bocsánatját kérte Istentől... de szent hitében sem talált vigaszt: folytonosan emészté, mint szú az élőfát: idő előtt elhervadt... és a másokat oly határtalanul boldogító áldott lélek negyvenkettődik éviben már sirba szállt. A ki örömkre s mások boldogítására volt hivatva, a kinek soká kellett volna Isten e szép művét gyakorolni. Egy vala ő azon nagyon kevesek közül... ki születve van jónak s a ki ha akarna sem tudna rossz lenni.

Rögös pályámon sok megpróbáltatás jutott részembe... de a gondviselés bő kárpótlást rendelt számomra három magasztos lény rokon érzeteiben. Korán elszalasztott jó anyám gyöngéd szeretetét tovább folytatá fölöttem Róza nővérem... egy lelkes szíves nő, a milyenről kevés embernek van fogalma. Rég megfosztattam tőle: pótolhatatlan hézagot hagyva maga után; mindenesetre ama kedves visszaemlékezést: hogy határtalan szeretetével vég nélkül boldogított.

Kárpótlásul nyerém utóbb szeretett nőmet: velle később gyakran találkozunk. 33 évi buvárkodásom főtárgya volt ő, de jellemvonásait hiven adni, erőmet haladja. Egy tulvilági magosb lény ez, kit bámulni, de voltaképp értelmezni nem tudtam: kit a nagy természet, szennyos önző korunkba csupa tévedésből állított elő. Jelleme talány maradt előttem s bármily

hosszura terjedjenek is napjaim, a női nemben nagy kivételnek marad előttem mindég. Utóbb is be kell vallanom, hogyha e nő az emberi tökély főpontjára nem juthatott, nem tehetsége s akarata hiányzott, hanem legfeljebb is az én emberi gyarlóságom. Az ő magos tulajdonai közül sok hiányzott bennem s azért mellettem nem nyerhetett elég lelki táplálékot. Őszinte vallástétem személyiségem rovására megy és kevés férj tenné. De legbensőbb meggyőződése az. Igen! ez asszony kár volt a mi megromlott szennyes világunkba: s hogyha már a Gondviselés ide kárhoztatá; egy más erősebb férj mellett minden esetre tökéletesebb leendett és isteni tulajdonait magosabban fejteni. A bölcsész, a lelkesült költő mind kimenthetnék tudományukat e nő jellemvonásain. Ok nélkül hasonlítgattam másokhoz, párját sehol sem találhatám.

Nagyanyám végrendeletiben egyetlenegy lányát nagyon megkülönböztetvén, 32 ezer forintot mind aranyban és Maruszáéken egy szép birtokot hagyományozott. Azon olcsó időben sok pénz, valódi kincs volt; határtalanul több mint mostani bolond drága időnkben, midőn megmagyarázhatlan kormány engedelem mellett néhány vértiszó istentelen bankár uralkodik fejedelmeken és szerencsétlen népeken, a pénz becsét óráról-órára hágtatva vagy szállítva, és az embereket örökös bizonytalanságban tartva. Akkor a csendes házi élet előtt a csalásnak oly mesterkéltnemei ismeretlenek voltak: ellenkezőleg mint a mostani ezer meg ezer szükség nemeivel vesződő s következeiseiben többire kétségbeeséssel küzdő korunkban.

A feljebb irt szép örökléshez járulva édes atyám ernyedetlen szorgalma, roppant életrevalósága, fősვნისე és kitűnő nagy szerencséje... pár év alatt egyike lőn a szolnokmegyei vagyonosabb osztálynak. Szerencséje párja nélküli volt. Soha sem vett valamit, hogy drágábban el ne adá; hosszas gazdasági évei alatt jég vagy sáska termésit nem pusztitá. Ló, szarvasmarha, juh és sertései közt nem volt halálozás. Égés, árvíz, rablás vagy tolvajság miatt soha sem szenvedé. Fekvő beteg soha sem volt. A szerencse megmagyarázhatatlan valami, mert naponta láthatni és hallani; de felfogni még sem tudja senki. Én a szerencse szót nem vehetem költészetnek. Sok bizonyosságait láttam az életben, kiválólag atyámnál, ki tagadhatatlanul értelmes és tapasztalt ember volt ugyan és tetteit megfontolta, de gondtalanul amugy vaktába is tett eleget s mégis jól ütött ki. Bizonyosságul tényekre hivatkozom. Egy téli sáros uton Válaszut mellett négy tyukodi csikos szekeret

talál a feneketlen sárba felakadva. Az elkeseredett tyukodiak megkínálására csupa könyörületből megveszi a nyolcz bordó csikót; Dézsen és Szamosujvárt elárultatja és hatszáz forintot nyer rajta. Miből Kaczkón egy szép örökséget vásárolván, a szerződési levélbe is beigtatá: hogy ezt a esik nyereségből fizette ki.

Gazdászatom elsőbb éveiben aratásom nagyon üszkös volt. Mint uj gazda mindenfelé kapkodtam, hogy meneküljek a rosztól. A mit könyveimből olvastam s másoktól hallhattam óvszernek... mind elpróbálám. Mindhiába. Egyszer eszembe ötlik, hogy atyámnál sohasem láttam üszköt, majd szerre utasít ő. A gondolatra felvidámodva sietek atyámhoz, egy juliusi szép napon. Kérdezősködésekre mosolyogva mondá, hogy legjobb utasítást künn a buzavetések közt adhat. Nem-sokára kísétálánk: itt egy buzatáblája mellett a két szomszédja tábláit mutatá meg. A szomszédok híres jó gazdák voltak, s a vetést atyámmal ugyanegy napon tevék. De táblájok tele vala üszöggel. Apám meg arra utala, hogy járjam meg figyelemmel az övét s a hány üszköt talállok, annyi aranyval díjaz. És valóban nem találék egyebet, mint a legszebb buzakalászokat. Édes atyám tovább folytatá:

«Lásd! szomszédim mindent elpróbáltak az üszök ellen, én soha semmit se, s mégis 30 év alatt soha sem arattam üszkös gabonát. Más magyarázatát nem adhatom: «szerencse, rokon-szenv». A mivel sem azok, sem te nem birtatok»...

Egy tavaszon hivatalos munkáiban több időre el kellvén utaznia, gazdasága kezelésivel engem bizott meg. Egyebek közt megrendelé egy szomszéd helységbeli tengeris táblájába vetni, a malom vámból meg málét mérteni. De a gazda kezelő vonakodék a gyenge magot elfogadni; s a tábla vetetlen maradt. Atyám két hét múlva haza érkezvén, a gazdát akadékoságáért kikorholva a vám málé tösténti elvetését megrendelé. Én figyelemmel kísérem a kérdéses tengerit. Mások már végzék az első kapálást, mikor a nagyon gazos hibás mag vettetett. De szépen kikölt; a többit utóiééré, s el is hagyá; és őszire dus málé szüretet adott. Később előhozám atyámnak, hogy az ilyes legfeljebb is a történet jétéka: miután mag és idő minden számításon kívül történt. De atyám a véletlen helyett szerencsájire útala mi őt minden lépten, de gazdászatóban hűn kíséri. És ő állítani meri, hogy ha csupa gazot is vet, tiszta gabonát arat. És merész állítását eredmény igazolá mind végig.

A szerencsétől ily határtalanul pártoltatva hadi szolgálát

vagy nagyobb szerű vállalatokban mily fénylő szerepet játszhatand. Csakugyan kisszerű helyzetében is kitűnő állást vívott ki. Szerencséjével szorgalma s szűk kiadásai párosulván, vagyonosságban minden egykorú sorsosait feljűmulta; halála után közel fél milliót érő vagyont hagyván. A mi a minden kereskedhetéstől elzárolt szegény Erdélyben csaknem páratlan eset.

Tudományos esze nem volt, mert a negyedik oskolai osztályból katona lett. Azután szorgalmas gazdászata s hivatala annyira igénybe vették minden idejét, hogy soha sem tanolhatott, sőt nem is olvasott. A rendes Hankens Bálint féle naptáron és Cserei Mihály: Erdély története kéziratán kívül más könyv házáján nem létezett. Mind a mellett a hazai törvényt... az akkori legfontosabb tudományt... annyira magáévá tévé s azt csupa gyakorlati téren, hogy hivatalos eljárásában, továbbá szó vagy írásbeli ítéleteiben nagy törvény jártasságot föltételeztek. Hivatalos följelentései és alhivatalnokaihoz tisztí rendeletei mindég megfontoltak s helyesek. Magány levelezései csinos gondolatokkal rendbe szedett szókba s néha módos élczel szerkesztvék, a mi tudomány s olvasottságra mutatott, melyeknek hiányait nagy szorgalma és sebes esze pótolák.

Ezekhez járulva csaknem párja nélküli hivatalos buzgokodása, az akkori megyei tiszték közt mily szükségessé s kitűnővé tette magát. Megtetszik fő kormányzó gr. Bánffy Györgynek 1817-ben Ferencz császárhoz tett azon fölterjesztése:

«Mikor nagyobb szerű tennivalóm van, Ujfalvival vitetem ki, vagy merőben elmarad; a kivitelben ő a jobb kezem».

Tiszta igazság s jól eltalált szavak! a kormányzónak szintűgy becsületére vált, mint a kiről mondá.

Bámulva beszélték akkor az erdélyi körökben, hogy egy embertől mi minden telik ki. Hivatalos rendkívüli működései és erélyes gazdasága mellett vadászati időtöltésre is ráért. Egyéb szenvedélye nem is volt, mint a vadászat. És arra még költséget is fordított az egykoruak nem kis bámulatára.

Mennyire elfoglalták idejét egyebek közt a szóbeli pörök is, megtetszik abból: hogy minden ünnep napon kihallgatást tartott hajnaltól-délig, jó időben a kapuja melletti eresz alatt. Az egész utcza tele volt panaszos felekkel, kik rendre előszólitatván panaszait előadták. Atyám néhány rövid szókban ítéletet mondott: s azt oly tárgy, személy és körülmények ismeretével, melyek mind máiglan magasztalással emlegettetnek. Jegyzőkönyvnek vagy írásnak hire sem volt: az ilyest

csak idővesztésnek tartá, s azért megveté. Öt hat koncz papirral esztendeig beérte. Látni kelle e sebes vérü indulatos embert ülve vagy állva hallgatni a sok ostoba, tekervényes oláh peres feleket, több óráig példa nélküli béketüréssel: s azt akkora tekintélyei, hogy a százakra menő durva miveletlen pór nép minden baj nélkül s hiedelemmel osztozék a tárgy fontosságában. Kihallgatás, kinyomozás, a tanuknak megesketése, ítélet kimondás s elégtételbe vétel mind egy személybe központosulván. Egy ily kihallgatáson rendszerént 60, 70, szóbeli pór járt le, többire fontos birtok keresetbe. Jelentéktelen ügy még számosabb.

Megtörtént, hogy a gyengébb eszű panaszlónak ő igazítá ki szavait. Egykor magam is jelen valék, mikor egy ifju panaszlónak így szolla: «Hallod ficzkó! te nem ismered bajodat, a multakkal nem vagy tisztába. Nagyatyádnak több fivére volt, kiknek gyermekei foglalták el azonkívül mit most követelsz, ez s amaz földedet. A te károd nagyobb mint a mennyit gyenge eszed felfog. Én tisztába vagyok azokkal: azért most azon földeket is mind visszaitélem neked: hatalmadban állna azoknak elvett hasznait is követelni: de azt ne tedd, mert ellenfeleidet megrontaná: s pedig néktek együtt kell élnetek».

Megtörtént az is, hogy a hamis vádlót gonosz fondorkodásáért rögtön megbüntettette a panaszos felek előtt: intve azokat, hogy példát véve óvakodjanak a gonoszszágtól.

Az ország törvényei szerint szabadságban állt a peres feleknek, sérelmököt a megyei tisztség vagy kormányszék elibe föllebezni: a mi más megyei hivatalnok ítéletével gyakran megtörtént. De atyám ítéletét hosszas hivataloskodása alatt csupán egy peres fél föllebezte a kormányszékhez, a hol ellenkező határozatot nyert. A példátlan eset annyira sérté igazságszeretetét, hogy azonnal Kolozsvárra ment, s a pór reassumáltatását követelte. Kérését oly erős indokkal támogatta, hogy a reassumálás után hozott ítélet az atyáméval egészen talált.

A panaszos felek rendszeren ajándékot hoztak: mintegy e szerint. Egy szörkeztyüben 10 tyuk, vagy 3 liba tojás: pár csirke, harsa, posár, orsó fark, márna, vagy menyhal; néhány rák, tekenős béka, császár- vagy fogoly madár vagy szalonka és vadréce, nyul, füzér hiribi, kosár keserügomba: egy tál erdei eper, szederj, vagy málna; egy toboz cseresnye, alma vagy körtve mind igen rossz minőségűek, egy zacskó magyaró, dió vagy gesztenye, verőmalacz, bárány, sajt vagy kászu turó, kis csupor vaj vagy szinméz; vagy szilvaiz, róka, nyest, vadmacska vagy vidra, nyers bőr, pár lópatkó, ekevas, fanyereg,

nehány falapát vagy favéka, egy fakókerék: fatengely, kerékfő: falfák, farúd, fatál, tángyérook vagy tekenyő, bőrrosták, egy jó darab bikfa tapló, egy darab öntött viasz, vagy fagyú, mindaz a mi egy földmives mezei gazda házatól s kezemunkájától kitelt: és a mit a hasonlóan földmives megyei tiszt napi szükségéire hasznosnak vélt, azonban minden megerőltetése nélkül. Ellenben pénz, vagy egyéb becsesebb tárgygyal nem mert előjárulni; mint a mi neki is hátramaradást, a jutalmazottnak pedig bosszúságot okozhatott volna. Eleven emlékezetemben van, mikor egy cizfra sátoros cigány egy nagy ezüst pohárral, máskor egy oláh nemes 10 bankóforinttal kinálták meg; de mindkettőt lehordá s rögtön elhajtá maga elől. Vagyonossága és jól ellátott életára mellett a fejebbi termékeket s gazdaszati eszközöket is mind nélkülözheti vala, de mind a mellett is nem útasítá el. És pedig elvből, hogy a panaszos megvetés rovására vévén, az ilyes megyei tiszt iránt kevés bizalma is volt. Ne feledjük pedig, hogy Verbőczynek állam szervezete, főleg a megyei tisztek irányukba kirekesztőleg a közvéleményen alapult.

A kihallgatás annyira elfoglalta minden figyelmét, hogy ilyenkor tőle valamit kérdezni nem volt tanácsos: és családi vagy gazdaszati ügyeit hivatal fontossága merőben háttérbe szorította.

Rendesen csak akkor szakítá meg néhány perczre, mikor reggeli mosdás ideje eljövén és a pandurral friss vizet hozatván kutjáról, megmosdott s utánna megtörölközött. Ez alatt rendesen imádkozni szokott, mi alatt a peres felek levett főveggel csendesen tarták magokat. Ezt végezve, tovább folytatá egész ebéd idejéig.

A német buroaucrata, ki sokat ir, de keveset igazít, a nálunk eddig divatozott szóbeli eljárást önkényesnek s brutalis-musnak nevezi. Első pillanatra van is ez állításnak helyessége: mennyiben az igazság kiszolgáltatás a hivatalnok személyiségére volt fektetve, ellenőrség nélkül. De alkotmányos ország intézményei becsét más mérszer szerint kell meghatározni, mint a nyakunkra nőtt absolutistica institutiókat. Montesquieu meghatározá, miszerént alkotmányos monarchia gépezetének főrugója a becsület, s constitutionalis hivatalnok eljárásának vezérelve ujra: a becsület. A magyar hivatalnoknak, ki őseitől örökölte becsületét, életelvül kelle tüznie: földhetetlenül tartani fenn e becsületet honfiai előtt. A magyar hivatalnok hazafi volt, nem mint mostani hivatalnokaink, kik rubrikáikkal honyaljuk alatt, addig bolygának országról-országra, mig

azt is feledték, ha volt-e valaha hazájok. Ily hivatalnokokra ellenőrség nélkül bizonni a szóbeli perek igazítását, annyi, mint megnyitni a végtelen kihágások és ostobaságok mezejét. Nem lehet állítani, hogy e szép hivatali hatáskör nem jutott volna néha alkotmányosságunk korszakában is bitorló kezekre, de csak is kivételkép s így is csak az előidőben. Főkép az utolsó két évtized alatt inkább kifejlődött alkotmányos életünk mind inkább semlegesíté e hivatali hatáskör lehető káros következéseit, mert honfitársai választák a magyar megyei tisztet, s tudta, hogy bizalmukkal visszaélve, becsüléseket elveszteni, annyi, mint erkölcsileg meghalni.

Én tisztelettel hajlok meg hajdoni szóbeli perlekedésünk előtt: mit eldödeink ázsiai patriarchalis rendszerökbül magokkal hozván, jöttévőségeiért mindaddig, mig hatalmokban állott, fenntartották épségben; mert boldogító s igazságos eljárása felől megvoltak győződve: boldogító, mert a sérelem legrövidebb idő alatt minden költség nélkül orvosoltaték; igazságos, mert a megye többsége által választott közbizalmi hivatalnok által nyíltan, sok hallgató előtt folyván, az ítélet nem önkény vagy szeszély, hanem tiszta meggyőződésből származott.

Ily sok lelki s testi előnyei mellett édes atyám rendkívüli emlékező tehetséggel is birt. Az írást, a följegyzést csupa mankónak nevezé, mi nélkül utóbb járni sem lehet. A följegyzést gyermekeinek is tiltá, a mi elkényeztet s utóbb csupán erre támaszkodva, károsan foly bé. És igaza volt. Ő kirekesztőleg mindég emlékezetére s nem írásra támaszkodva, emlékező tehetségét bámulatos fokra emelte. Egyebek közt Dézsen egy tiszti ülésen nagy aggodalmat okoz azon körülmény, hogy a főbíró a közelebbi ujonczozás jegyzőkönyvét sehosem találván, a kormánytanácstól nem kis felelet terhe várt a tisztségre. Atyán nyugodtan vigasztalá a megütődött főispányt, hogy ő könnyen kiigazítja s valóban a 260 ujoncz nevét, születési helyét, életidejét s jellemét: ugy a kiket bé nem soroztak, kit miért, mi okból bocsátottak el, egytől-egyik feldictálja a főjegyző tollára. Később a főbíró megtalálván az eltévedt jegyzőkönyvet, a feldictált lajstrommal merőbe talált. Közhit volt akkor a megyében, hogy a régi hivatalos tárgyalásoknak élő levéltára az édes atyám; a minek igen sokan igen nagy hasznát tapasztalták.

Hivatalos tevékenységeinek sok mindenfélébe, de nevezetesen utak és kőhidak csináltatásába több maradandó emléket hagyta fenn egyedül, mint hivatalos társai összesen. S

tevé csupa kötelességérzetből, legkisebb jutalomra számítás nélkül.

Adóbiztos két holdnapig, szbiro 19, alispány 12 és főbíró 5 évig volt. Szbirói évi fizetése 25 frnt, alispányi 250 frnt: főbírói 300 frt. és így 36 évi összes fizetése 4975 váltó frnt, vagyis 1990 ezüst frnt. De igen gyakran történt, hogy egyetlenegy nap egész évi fizetésénél többre lett volna érdemes: és hetek, midőn a 36 évi fizetéseire jól megszolgált. Mekkora különbséget, minő ellentétjeit láttam én ennek közelebről. A mult években rögtönzött, a legaljasabb népfajok tudatlan s erkölcstelen salakjából fölszedett törvényszéki s igazgatási némely hivatalnoknak félévi dija szintannyira rug, mint derék atyám 36 évi fizetése volt. És a tulontul díjazott hivatalnok az év végivel ugyan mit mutathat fel? Egy nagy halom senki más, még önmaga által sem értelmezhető beirt papirt, melyből majd minden rend írás egy forinttal díjaztatik. A nap nagyobb részit a bureauban únalom s ásitás közt elirkálja, vagy elles-beli. Születése óta szegénységben tengve s most egyszerre ily nagy fizetéshez jutva, sehogysem találja fel magát. Az emberi gyarlóságban feneklik: hogy a mihez könnyen jut, szint-oly könnyedén el is bánik vele. Azért szórja a pénzt ez is mindenfelé. Halálával üres erszényt s egy bokor koldus gyereket hagy hátra. Ritka, ki annyit megtakarit, mivel eltemethessék. Hanem özvegye három havi előbért könyörög, mivel férjét eltakarithassa. Hátrahagyván özvegyét az állam nagy terhére, főleg gyermekeit az állam nagy veszedelmire. Mert ezeknek okvetlen proletariusoknak kell lenni, s később éppen commu-nistákká. Ezt a német tartományok nagy agodalommal s ke-servesen tapasztalják.

Ezen mindennapi árnyoldal ellentétjéül a mult időből egy jelenetet leplezek fel. 1813-ik évben a király egy őszinte fel-szólítást intéze becsületes s akkor még hú magyarjaihoz:

«A kinek Isten adott, juttasson abból jószántából akár kölcsön a szükségben lévő állam számára».

E felszólítási okirat jelenlegi Kolozsvárt a volt kormány-szék levéltárában vagon.

A Verböczy gyakorlati rendszere után oly csekélyen díjazott megyei tiszt, boldogult atyám, a körözött felszólítást elolvas-ván, másnap reggel azonnal 10 ezer forintot visz kormányzó gr. Bánffy Györgyhöz: könybe lábbogó szemekkel kérve, hogy juttassa a fölség kezébe. És sziveskedjék pár sorban tudatni, hogy:

«Nem kölcsön fejibe, hanem őszinte jó szívvvel ajándéku küldi a fölségnek; s ha még ezután is szüksége lenne, készségeel osztja meg vagyona; mert azt, hogy királya szükséget szenvedjen, sehogysem türendi»...

Ez nem nagyon régi eset. De azóta kegyelet, jóindulat és vagyonosság mind eltünedeztek, még hirök s poruk se maradt. Próbáljon most a kormány gazdagon díjazott szolgálaitól bármily cifra szavakban felsegélést kérni: süket fülre, üres erszényre találánd. Jó érzés és vagyonosságra legkevésbé számíthat nálok. Legfölebb is valami facsaros s erőszakra fektetett csinnal, mint közelebbről, ügyvédi szennyes fogással; hogy haszonatlan hivatalnokjai havidíjoknak harmadát letartóztatván, ama legkegyelmesebb biztatás mellett, hogy ezen öt egymásutáni évek alatt minden hónap elején letartóztatott forintokról utóbb a most önkéntesnek keresztelt kölcsönről államkötelevényt nyerend; a mi akkor valószínűleg egy batkát sem fog érne. Atyám költségeibe rendkívül takarékos s előrevigyázó volt: föelvé lévén nem arra költeni, a mi szükséges, hanem a mi nélkül teljességgel el nem lehet... kevés szüksége, de annál több pénze maradt meg. Házi butorai mind tisztán fakészületeük, de bőrös, vagy töltött butora nem volt. Mikor jó anyámnak jelesebb vendégei akadtak, a nőket rendesen ágyára ültette, mint puhább, kényelmesebb helyre. Zsiros jó étkek tálatattak fel mindég, de csak a mi a háztól kitelt. Étel-italbeli nyalánkságot nem lehetett látni. Reggelen pörgölt rozskávé szinmézzel vegyítve. A kereskedők néha pénzt kölcsönöztek atyámtól, megnyerhetésért kevés czukrot s kávévittek ajándékba: de gondosan elzárta, s csak kiválasztott látogatóinak táalta fel.

Azon időben Désen egyetlenegy bolti kereskedő volt, valami Pituk Kristóf nevü. Ez egykor bolti portéka után Debreczenbe szándékozván, néhány száz forintot kért kölcsön atyámtól. Hosszas szóvitakozás után végre abba állapotának meg, hogy a pénz kamatjába Debrecenből egy kétszáz forintos kocsit hoz az örmény, miből atyám 100 frntot neki megtérit: a többi kamatba maradván. A kocsi meghozatván, nemcsak a helység, hanem a környékbeli birtokosság is eljön ujság nézni; s nem győzik eléggé dicsérni a szép kis sárga kocsit. Később kirándul Dézsről főbiró Alsó László, ki akkor tudományáért s tehetőségiért első tekintély volt a vármegyében. Körüljárja a kocsit, s apróra megvizsgálja, utóbb fejcsóválva szól atyámhoz:

«Czifra jószág biz ez s később majd főbiró korodba s tömöttebb erszény mellett csak megjárna; de most huszonöt forint

fizetés mellett, csupa neveltség. Feledeid szép öcsém a közmondást: «bocskorban kezdeni s csizmában végezni». Te ellenben cifra kocsin kezded s majd gyalog végzed...»

Elevenjére hatott a főbiró szava: mert ott korhadt a kocsi a szinben: idő, szű, moly, rendre fölemészték; de soha bár egyszer sem használá. Még vénségiben is sokszor emlegette, hogy a bölcs intésnek sok köszönettel tartozik: mert azután jobban megfontolta költségeit. És minő véleménnyel lenne a jámbor az én mostani háztartásom felől, ha látná, hogy egyebek közt csak füszerárustól 62 oly czikket használok rendesen, mik közül ő annyi gazdaság mellett bár egyikre sem költött. Bosszúságában bizony megfordulna koporsójában.

1815-ikben jó anyám elhalálozott. Több évig betegeskedett, mialatt többet ágyban, mint lábon lehetett. De gondosága s figyelme mindenre, a házi rend legaprólékosabb részleteiig kiterjedt. Házánál semmi megrövidülés nem volt látható. De halálával azonnal felfordult a háti szép rend. Családja s a vendégek mindenben szükségét szenvedtek. Fájdalmasan tapasztalók: hogy egy ember csak magára nagyon hiányos. Annyi életrevalóság s tevékenységgel felruházott s magát sebesen feltalálni tudó férfit soha sem ismertem, mint atyám volt. Ha valaki széles e világon, úgy ő el volt látva minden lelki s testi ügyességekkel és hivatva a házirend illő fenntartására. De ő sem vala képes kivételt tenni: s jóllehet megfeszített szorgalommal igyekvék házában az eddigi szép rendet fenntartani, de a hogy derék anyám sirba szállt minden felfordult és soha többé helyre sem jött. Mint nagyon tehető jó gazdánál bőség volt ugyan mindenben, mégis mindenki s ő maga is szükségét szenvedett mindenben. Még a jó gazdasszony ismeretes jó szag is kivándorlott házából.

A magyar nő, magyar házi asszony... egyszerű... de sok olyat rejtő nemes szavak, mit más nemzeteknél ily mértékben nem láthattam.

Nézd a magyar házias nőt keleti patriarchalis magos tulajdonaival százados jellegét hűn megtartva. Egy munkás szelid méhkirálynét látsz benne, ki házánál mindent rendez, mindenütt jelen van: fölkeléskor első, s utolsó lefekvéskor: talpon, mindig nagyobb kisebb elfoglaltatásban; csörgés nélkül, alig észrevéttelve, csöndes-vidámon. Egymagáért semmit, másért mindent. Minden jobb nála mint másnál, áldás van kezén. Két házi istene: hazája és családja. A hon eszméje körül vigasztaló angyal... családja körében békebiró, orvostanító, mindenek fölött buz-

ditó. Vidámsága minden arcot öröm rózsáival hint: körülte nem látsz csüggeteg arcot: szelid, hallgatag, haragot nem ismer; de rendre utasító, megnézése lelkedig hat... zsimbje jóízű: mind hallgatnád... A háznál mi és hol áll ő tudja, más hiában keresi csak ő találja meg... eszét nem nyugtatja, ritkán szól, egyszerű hangon mindig: de később, ha utána gondolsz bölcs szavaknak találsz. Állása másodrangu, ő akarja így; de a ház terhe az ő vállain nehezük. Bánatja s aggodalma gyér, csekélységen nem akad fenn: a nagyobbbat magába zárja, hogy családja vidám lehessen... Körülte álm borít már mindent, ő még mindig munkál, rakosgat, végül gondosan betakargatja a tüzet és most a néma csend alatt szokott bizalommal emeli fel karjait Istenéhez és lelke mélyiből fohászkodik... önmagát itt is mellőzve... családja, árva hazája és szenvedő nemzetiért. Midőn testi fájdalmok lepik meg, türelmében hős, nem panaszol, hogy övéit örömben ne zavarja. Utóbb erőt vesznek fájdalmai, eszmélet nélkül rogy egybe, magához tér: körül néz a mellette zokogókra: minden erejét kifejti és mosolyog nekik: mely mennyei mosolyával annyi ideig boldogítja őket és vidámon szól hozzájuk, csakhogy érte ne aggódjanak. Kórágya mellett kis asztalán imakönyve áll és a bokor kulcs: figyel és rendelkezik: a rend nincs felbontva, még mind kezében a kormány gyepője... A fájdalmak nőttek növekednek... De már bevégezte... és ő nincs többé... kétségbeesve kísérik az övéi a sirbolthoz... Most eszmélnék igazába, hogy mit birtak és mit vesztek. A háziarend, áldás, béke, csendesség rendre mind eltűnedeznek; rendtelenség, hiányosságok s egybekotczolás váltogatják fel az eddigi szép egybetartást. Ott porladnak földi szentem maradványai a kaczkói-sirboltban: örökítsék emléket e sorok.

Te pedig becsületes hazámfia a feljebbieket ne vedd szép álm- vagy ábrándnak: negyven hosszú év elegendő álm-ozlatásra s vérhűtésre. Osztán előttem így áll a magyar jó háziasszony: s ha néhol a szinek elevebbek is, de mind ugyanazok e rajzban. Az én életidőmre, a kiket ismernem szerencsémbe jutott, nyolcz ily magyar háziasszony maradt még fenn: mindnyájából meritém e vonásokat: főleg boldogult anyám s derék nőm üdvhozó napjaikból.

És forró ohajtásom hozzád kedves földim! hogy egykoron az enyimhez hasonló nyilatkozatot tehess, bár egyetlenegről: a ki téged végnélkül boldogítson és a ki családi örömei közt ne feledje a nemzet fájdalmait és nemzetét: mely öröme és bol-

dogságra volt hivatva; de erőszak eltaposta öröme virágait s megfosztá mindattól; mi szent és becses volt előtte házias jóllétin kívül. Ha annak birtokába juthatsz, hiven őrizd, mint Vesta tüzet; mert szabadságod s jólléted egykoron a házi élet mezején virágzand fel. Adja Isten!... minél előbb...

Boldogult atyám háztartását nem hogy a mostani ember értené, de még akkor is az egykoruak előtt talány volt. Időtöltésre vagy szenvedélyire soha sem költött. Közcélokra nem adományozott. Senkinek nem ajándékozott. Öltözete nagyon egyszerű: két rendbeli, az egyik ünneplő, a másik hétköznapi. Halálakor inneplő mentéje 23, sarkantyus csizmája 8, kalapja 8 évesek voltak. Számos lovai közül a rossz feleltetés miatt tavaszonként több darab elhullott, bőrét ingyen kicsáválta a falusi timár s a szegény csizmadia rossz szabással ugyan, de feldolgozta. Az egész ház azt viselte és sohasem vásárit. A vidéki kalmároknak csak úgy kölcsönzött pár száz forintot, hogy ha a rendes kamat mellett néhány sing durva posztót, gyolcsot, nyak- és zsebkendőt, kalapot: vagy néhány kaszát s kapát, kevés cukrot, kávé, pár boutelia rozsolist, vagy néhány darab czinedényt... hozott Debreczenből, mind olyanokat, a mikre legközelebb szüksége lévén, ő maga jelölte ki. Asztalos, szabó, lakatos és mészáros hasonlóul csak úgy boldogulhattak, ha a rendes százalékon felül bizonyos meghatározott munkát dolgoztak. A mészáros szombatonként néhány font marhahúst küldött. Konyháját, pinczeit s éléstárát gulyája, juh- és sertésnyája, majorkháza, szőlője és gyümölcsösse bővön ellátták. Csemege nem ment asztalára: csak az volt ott, mi a háztól kitölt. Reggel pörgölt rozs színmézzel vegyítve. Kávé, cukrot csak tekintélyesebb vendégeinek tett fel. Cserépedény vagy porcellán helyett őseitől öröklött czin- és óntálak s tányérok jártak elő. Butorai mind fából, mikor tekintélyesebb vendégei, jelesen delnök jöttek, a puha ülés végett jó anyánk ágyába ültek fel: meglehetősen magaslaton. Órája nem volt, ennek gyakori igazítását igen költségesnek nevezte, azért inkább nélkülözte. Nappal az áldott nap: éjjel kakas szó; hajnalban a fias tyúk és az esthajnal csillag voltak utmutatói és a hosszú tapasztalás után nagyon pontos és biztos módon.

Gyertyát s szappant háznál gyártott: évenként kétszer. Jóllehet, nem került pénzbe, mégis rendkívül takarékosan bánt velök. A téli estéken a család apraja nagyja az öreg kályha körül gyült: melyben a nyers bikfa, mint gyehenna tüze lángolt, s melynek szintén mint Vesta tűzének Szt. Mihálytól Szt.

Györgyig éjjel-nappal tilos volt megszakadni. A nagy kemencze terjedelmével s az alatta s körülte szélesen elnyult tűzhely a szobának nagy részét igénybe vette. Tág elején, a folytonosan lobogó láng fényes világítást szolgáltatott ki. Fonás, varrás, olvasás mind e körül történt. Megszokott ülése volt itt mindenkinék, min változtatni meg nem engedett. Minthogy a Családfő többire hallgatva mélyedt el gondolatokban s tervezetekben, másnak is hallgatni kellett: a csendet megszakítani nem volt tanácsos. Legfeljebb az udvari bohóc megjelenése s némi közbevetett élcei szakíták meg néha a siri csendet. Östveli nyolcz órakor az asztal megterítetvén föltálatott: mikor már gyertya is gyújtott, de vacsora végivel rögtön el is oltatott. Az azutáni munkálódás, ugy lefekvés is... mind tűzvilágnál történt. Egy szál gyertya napokig eltartott.

Kádár, ács, kerekas, s más fejszés munkát molnárai: vas munkát falusi cigány kovácsa készítettek. A házhoz megkívánható rostát, tekenőt, csebret, kártyust, légelyt, kanalat, orsót kalányos cigányai faragtak.

Cselédjeivel sajátos rendszere volt. Inast nem tartott: igen úri dolognak nevezé, maga körüli szolgálat azon kívül is csekély lévén, személyesen igazítá. Cselédei személyzetét jobbágy és elhalálozott adósainak fölvelt és beszoktatott fiaiból szerkeszté, kiknek évi bérök egy bornyu, juh vagy kecske, de pénz soha. Juhai gyapját a jobbágyasszonyok megfonták és megszőtték, ványolójában megdűrűzköltette: a kész posztót jobbágy falusi szabójával öszönként feldolgoztatta. Juhbőr meleg köntösökkel szócse látta el. A vászon nemü hasonlólul a háztól telt ki. Konyhájára szükséges cserép főző edényeket gabonával: a szükséges borsat a kisajviasz salakkal cserélte fel.

Változatlan elve volt: semmire sem költeni, a mire szüksége van; hanem csak is arra, mi nélkül teljességgel el nem lehet. Háztartásában a divat merőben ismeretlen volt: öltözete, butorai, cselédei, minden az volt a század elején, mi annak utolján, a legkisebb változtatás vagy újítás nélkül. Kávé, czukor, rizskása, faolaj, citrom narancs, s más csemegékről ugy vélekedett, hogy jó izüek biz azok, de csak oda valók, a hol termenek; mert ha nálunk is elkerülhetetlenül szükségesek lennének, a bölcs természet úgy alkotta volna, hogy itt is tenyészzenek.

Csak ezek után megmagyarázható, hogy az őszinte Keczei István csakugyan méltó okból bámulhatta, hogy szigoru elvei-

ben megcsontosult atyánk 53 forintot, és nem kevesebbet költött el 3 egész év alatt magára és háztartására.

Egyáltalában sokkal szűkebb volt és jóval nehezebben lehetett azon időben pénzt szerezni, mint korunkban: minél fogva szűkebben s több meggondolással is adták ki. Akkor még kevés uri ház volt Erdélyben, hol a költséget megszalasztották. Mert a bő-kötést a közvélemény is nagyon hibáztatta, a hanyag, rest gazdát eltűrte, de a bő költőt kigunyolta. Több esetet tudok, hogy valaki költségét könnyelműleg megszalasztván, elköltözött lakni más jószágára, mi által sorsosai hibáztatását kikerülvén, a közvéleménnyel kibékülhessen...

Fiui kötelességemnél fogva visszapillantok itt még egyszer és utoljára beteges atyám utolsó napjaira. A régebb oly erős most egyberoskadva, de a lélek még mind erejében volt, mint valaha. Tevékenységét s erős akaratát utolsó órájáig megtartá. Esztendeje már, hogy ágyában kínos fájdalmak közt sinlik. De hivatalát s gazdaságát ernyedetlen szorgalommal folytatá, mint egészséges napjaiban. A pörös feleket órákig hallgatá, s a legjózanabb határozatokat osztá közöttük. Országutakat, nagy kőhidakat csináltatott. Udvarán építtetett, javíttatott, gyümölcsössibe oltatott. Földmivelésiben, marhatartásában, vállalkozásaiban, pénze kezelésében, és hivatalos följelentéseiben a legpontosabb rendet tartá fenn legkisebb mulasztás vagy hiány nélkül.

A halállal bátran nézett szemközt: temetésire minden előkészületeket megtett. Sirhelyét kijelölte: koporsóját molnárjával maga előtt készítette meg, halotti ruháját megvarratván, felöltözött, s koporsójába befeküdt; de rövidnek találván, mást csináltatott. Torára ökröket, sertéseket hízlaltatott. A torra egybegyülemdő 600 szegény megvendéglésire kalányos cigányjaival maga szobájában néhány napig kisebb nagyobb fatekenyőket, tálakot, tányérokat és kanalakat faragtatott, fül-sértő kopácsolásait, s kellemetlen illatozásait békével türe, csakhogy munkásságot lásson maga körül.

Utolsó napján reggel gulyásától a tejneműt nagy figyelemmel és szokott zsimbelődései közt vette számba. Egy kövér sertést öletett, a megtakarítás után behozatá ágya eleibe és ott takarítatá fel. Nőttön növekedő nyugtalanság közt siettetvén a mézáróst, mert érzi, hogy mindjárt kifogy az időből. De alig végezhető párja nélküli munkásságának ez utolsó bizonyosságát, midőn öntudatát veszve, félre kezdett beszélni. Mintegy óráig rendetlen szavakban rendelkezett útcsinálás, gazdaság

s nagyszerű vadászat rendezésiben, mint kint kiválólag szenvedélyes foglalatosságaiban. Nevökön szólítá kezelőit, akiket rendszeren használni szokott volt, serénységre és pontosságra nógatván azokat. Egy óra mulva megszűnt élni.

Kihalt ő benne Erdélyben a József császár kényuralmi s tevékenységi iskolájának utolsó növendéke. Fáradatlan s pontos hivalkodásáért előljárói nélkülözhetetlenek neveztek. A köznép ajkán mind máiglan tartja magát a hír róla: «Meghalt Ujfalvi, oda az igazság!» Ismerősei irigyelték, bámulták, de értelmezni s helyesen bírálni nem tudták. Utánzója, nyomdokainak követője bár egy sem akadt. Én, mig élt, féltem, bámultam és tiszteltem, de felfogni, megmérni, magam sem valék képes. Később pedig lelkületének heterogen részei emlékezetem tégyében rendre felolvadozván, morális vegytani bonczolgtatások után jöhettem tisztába: de csak évek mulva. Harminczkét esztendő töltem közelibe, s mégis csak felülegesen ismerhettem. Pedig mindég tárva-nyitva volt kebele, indulatait és tetteit beburkolni nem tudta, ha akarta volna, sem engedte heves vére: haragjában káromkodott, érzékeny pillanatában könnyezett: mint közönséges ember. De indulatai, cselekvései, szavai, mind nagyszerűek és eredetiek voltak, amelyeket másnál ily mérvben senkinél sem tapasztalhatván... tévutra vezetett: minél fogva erényit gyakran hibának, fogyatkozását pedig erénynek hívém.

A tettek nagy embere volt ő!... kortársai közt páratlan. A nagy Napoleon oldala mellett aligha vetélytársait mind fejül nem múlja. Indulatja, mint az erős jellemeknél szokott, heves, kitörő, fékezni nem bírta, nem is akarta: a fékezést gyengeségnek tartván. Akarata szilárd és hajthatatlan. Érzései tiszták, szive fődhetetlen. Érzékei rugékonyak, hamar lángra gyúlt, de legtöbbször bírta mérsékelni, a miknek ártalmait azonban egyedül ő szenvedé, de másra nem hatott károsan. Társalgása családja és sorsossai körében rendszeren mogorva, parancsoló, de idegenek közt sima s hajlékony. Idejét többire előljárói vagy alattvalói közt töltvén, engedelmesség vagy parancsolás szűk terén... mivel társalgásra nem maradt ideje sem alkalma. Erdélyen kívül nem járt: itt is legtávolabb Szebenig.

Ha nagyravágyását, gazdaságra törekvését s forró vérét a véle született jó indulat nem fékezi, lesz vala átok. Igy pedig áldás és disz volt nemzetén s családján.

Drága gyémántkő volt, de pallérozatlan minőségben hagyatva. Még is fénylett s csillámlott művész és művészet segít-

sége nélkül. Parlagon maradt s tért vissza a földbe, a honnan jött volt.

Rendkívüli nagy egyéniség volt: a milyen nemzeteknél is csak koronként, de családokban ritkán, legfeljebb egyszer tűnik fel. Én bámulattal és hálával hajlok meg mind végig tisztas emléke előtt. Ha lelki erejét s tevékenységét bár néhányan örökölhetik vala hazámfiak közül... jobb sorsra számíthatna nemzetem a mostaninál...

[Keczeli Istvánról]

Keczeli István jellemrajzát adom táblabirói, családfői és gazdai színezetben. Nem oly régi a dolog, de a közelebbi idők úgy megváltoztatták házi s társas életünket, az akkori szokások annyira eltérők a mostaniaktól, hogy igen nehezen lehet értelmezni.

Egyike volt ő a régi jó táblabiróknak: kiknek emlékét századunk haladásra törő korszelleme okkal és ok nélkül oly sokféleképp támadá meg: s kiknek sirkövére a lefolyt forradalom s a bekövetkezett kényuralom... ez egyetlen pontban egyetértve... felírák e nemzetünkre nézve baljóslatu szavakat: «ez osztály meghalt és fel nem támadhat soha». E halál a történelem kikerülhetetlen exigenciájá közé tartozott: mert az kjabb táblabirói nemzedék nem tudá magát elvonni az újító uorszellem befolyásától s önmaga kezdé levetni eredetiségét; s ezzel elveszté erejét, mely főképp a gondolkozás s a szokások ugyanazonosságában rejlett. A korban még, melyben Keczeli István élt, egy táblabiró képe jellemzé az egész osztályt... de később több oldalú míveltségre kezdett vágyani az ősök boldog életével elégtelen utókor; kényelmetleneknek találá az apák öltözeteit, tüzre raká az avult butorokat, átalakítá a háztartás rendét, s miután felölté a külsőségeket, újító szelleme kiterjedt belső lelki életére... törvényeire: s ez újítások következtében nemsokára oly idő állt be, melyben a táblabirói osztály még élt ugyan, de a szem sehol nem láthatá: mert szemlélve az átalakult egyéniségeket, ahány, annyiféle míveltségre törve, senki nem tudhatá őket egy testté, a hajdan oly erős táblabirói osztályá egybeforrasztani. A táblabirói osztály megszüt compact lenni, ellenei könnyen legyőzhették és nem becsülik emléküket. De mig zajong... apáink, a jó táblabirók sirja felett elleneink tora... rajtunk, a hű utódokon áll megőrizni ez osztály képét, úgy, miként a jó Keczeli István idejében élt.

A kép egyszerű: nem csillognak rajta a világi nagyravágyás és külföldieskedés szemfényvesztő színei; de e kép elárulja, hogy a táblabírói osztály boldog volt, és boldog hazát alkotott, hol nagy és kicsiny elégtelt volt egyaránt, mert korlátozni tudá vágyait és fékezni szenvedélyeit: s a történelem bosszuálló anyaga korunk balsorsa által nem a táblabíró ősök bűneit bünteti mibennünk... mert ők az ártatlan patriarchalis paradicsomi élet hű példányai voltak, de önnön tévedésünket fenyíti, midőn intó példálul állítja fel az osztályt; mely önmaga dobá el az ősök csendes szokásait s szabad fékre ereszté ismeretlen boldogságra törő szenvedélyes vágyait.

Keczeli, a régi jó időkből fennmaradt eredeti példány volt, amilyen a civilizált európai nemzetek közt csak a magyarnál volt még található, de ma már ott sem léteznek, rendre kihaltak. Nyugodjanak békével a jámborok, mert ha visszás, gondfödté napjainkra vissza kellene pillantaniok, emberi s hazafi szívük megrepedne és örök álmukra visszakiváncokoznának.

Eredete, régi tősgyökeres nemes; családi származását a magyar vezérekig vitte fel és arra sokat is tartott... A kolozsvári ref. iskolában tanult deákul, a magyar történelmet és földleírást: azután a honi törvény gyakorlati részét Vásárhelytt. Más tudományról, minthogy nem volt rá szüksége, mit sem tartott. Tanolását végezve, haza szállott ősei lakába. Gazdászathoz nem fogott, csak folytatá azt azon az úton, mint elei századok óta vitték legkisebb változás nélkül: a házban is, az udvaron épület, butor, ló, marha és gazdasági eszközök egytől egyig a hajdaniak.

Kivánságai kevesek és korlátoltak lévén, szükségei nem voltak. Háztartáson, életmódon, török-szakad költségkiszerezésen nem aggodott. Jövedelme kevés volt, kiadását még kevesebbre szabta. Maga, neje és gyermekei öltözetök a század elején ugyanaz volt, mint utólján. A civilizáció mérge... a divat... ismeretlen lévén, újítás s változtatásnak semmi sem volt alárendelve. Házi butorai jó erős fából, s keményen készítve, századokig tartottak. Konyháját csüre, majorháza, gyümölcsöse, szöllője, juh- és sertés nyája bőven ellátta. Cselédei ruházatja mind a háztól telt ki. Maga s családja öltözete kitünő erős, tartós kelméből készítve, ritkán, csak évek mulva újítaték meg.

Házától ritkán s csak kiváló esetben ment ki. Ilyenkor nem mulasztá el néhány kispénzt vetni zsebébe... koldusnak alalmazására: egyéb kiadása úgy sem volt. Ismerőihez vagy rokonaihoz szállt: akik cselédestől s lovastól jó szívvvel elláták.

Vendégfogadók helyett akkor csakis korcsmák léteztek: hova csak korhely járt. Nemes úri ember szégyelte betérni.

A pénzen... korunk nélkülözhetetlen főkellékén... nem törte esztét. Kevés szüksége lévén, megveté a pénzt, mint haszontalanságot. Sőt mint csalási eszközt nem becsületes ember... kezére méltatá.

Háztartás és ház felosztás változtatás nélkül mind a régi. A keskeny, szűk oldalszobába egy terjedelmes kihúzó magos lábu ágy, alatta széles karikás ágy a gyermekeknek. A falon hosszú fenyőfogason fonalak, gomolyák, matollák, ecsetek. Alatta egy kis fogason a gyermekek köntöse. Szembe egy párkányos, tarkára festett fogason óntalak, tángyérok, kanalak, sőtartók tisztán, jól kisúrolva és szép rendben. Mellettök apróbb és tágasabb kupakos cserép holyagosak. A falban hatalmas almárium. Kétfelé nyíló ajtaja márvány színezetű, közepén óriási tulipánt festve, oldalfélt jukatos pléttábla szellőzésért. Alól a háziasszony köntösei, csinos, jó rendben levendula virág közt: feljül a polczokon aszalt szilva, dió, magyaró, mákos vagy mézes kalács. Más polczon az úr és gyermekek fehér neműi: legfelül kis szalmás üvegekben köményes, fenyő és mézes pálinkák, az úr csemegéi. Az almárium kinyíló felső párkányzatán öblös üvegekben rózsa, málna, vörös szőlő és málécúsza eczetek. Kulcsa az asszony zsebében van. Ez a ház szentélye. Titkait csak ő birja. Az úr az éji időn kívül ritkán fordul meg a hálószobában. Neje rendszeren itt van gyermekeivel: itt folytatja gazdasszonysága ezerféle apróságait. Fehér czipó és ünnepre kalácssütés itt történik. Itt imádkoztatja gyermekeit: tanítgatja a betűket s számokat ismerni. Itt imádkozik maga is.

Hátul egy alacsony, keskeny ajtó nyílik az éléstárba: a sarokba korhadt lépcsők visznek fel a ház hijára, a főraktárba. Kirekesztőleg az asszony felügyelete alatt állnak: csak ő tudja, mi és hol áll bennök.

A háló szobából más ajtó az étterembe vezet: mely egyszerűsmind nappali-, vendég s háziur lakó- s írószobája. A bútorok benne, egy ágy, fapamlag, hat szék, ebédlő- és íróasztal: mind régiek, szilvafából jó erősen készítvék: de bőrszék vagy pamlag egy sincs. A magos lábakon álló ágyon nagy rakás ágy némű tornyosul fel szinte a padlásig, avatég, a háznál szőtt szőrtakaróval borítva. Az ágy alatt ócska ekevas, pántok, ráf, síkótyuk, kerékkarikák, fejszék, furuk, szegek, hosszú kötél, istrangok, kötőfécék. Egy nagy kő só, belől a fal mellett avatag

bőr rostában kotoló tyúk. A falon füst miatt, koromfekete, hosszú fenyőfogason régi török puskák, pisztolyok, török kések, buzogányok függnek: jó rendben, de nem használtatván, pókháló s porlepték. A kardok hüvelybe rozsdásodva. Szembe más hosszú fogason hatalmas medvebőr, uton szekér bakra használják, itthon pedig, ha több a vendég, földre terítve az ifjabbaknak hálólhelyül. Mellette az ősi farkasbőrbunda: családi clenodium, atyja és nagyatyja is viselték, de még mind jó állapotban van s látszik rajta, hogy gonddal kezeltetett. Azután az inneplő mente, mellény, nadrág: téli, nyári báránybőr kucsmák. Inneplő kalap. Durva posztóból nagy fehér köpeny, rezes kard, kokos nádbot, ló-csontból pár csáklya, vas macskák, hosszabb-kurtább fűrészek: néhány pár izmos törökbuzacsó, hajánál összeakasztva. A végin egy nagyobb s egy kisebb csikó bőrös kulacs.

A szoba közepén a mester gerendáról vastag spárgán, csüng a búzakoszoru: mely egyik aratástól a másikig gondosan őriztetik. A mester gerendára négy vadász löfegyver van feltaszítva, az úr, szakács, bíró és a cigánypeczér számukra. Ugyan oda vannak halmozva a családi és pörös okiratok, jól megfüstölve és porosodva.

A szoba homlokán keskeny íróasztal vékonyan párkányozva, avaték poros levelekkel rendetlenül felhalmozva. Ezekon áll a régi, színehagyott Biblia fekete bőrtáblával, melyben a házi úr nőülése és gyermekei születésök idejét, Istent dicséret és minden jó kívánatai kíséretében pontosan följegyzi. Azután Verbőczy hármass könyve, kutyabőrbe kötve és Hankens Bálint kalendáriuma. Ez utóbbi a napi események hű naplója és a kiadások deftere. Az irományokon a kurtább-hosszabb róvások: melyeken csak az úr s a bíró tudnak eligazodni. Rézpor helyett apró porond: a kiszáradt tintatartóba, ha írni akar az úr, ecetet tölt.

Az író asztalon, a mester gerendán és a fegyveres fogason senkinek sem szabad valamihez nyulni, törölgetni vagy leporozni, mert olyankor a csendes természetű házi ur egyberánczolja szemöldökét.

Az ajtón vas horgon függ az úr borzbőr vadásztarisnyája s rajta a bőrkorbács, a kopók kiüzésire. Az ajtóval szemközt a falon, magasan áll az aranyozott rámájú régi tükör: ebben borotválkozik az úr, de jól felágaskodva és magos fekvéséért igen jó szemet igényel: mert füst, por, légy pusztító nyomdokait hagyták rajta. A tükör háta mögött nagyapjáról öröklött csupor nagyságu hosszuszárú tajtékpipa, öklömnnyi zöld bojttal:

mit csak nagy ünnepeken használ, vagy kiváló vendégének tölti meg. Ugyancsak a tükör háta megett vannak beszurva a közelebb kapott levelek s apróbb czédulák. A tükör alatt a falon fenyőfa, kis pipa fogason 4 hosszú száru borgai s egy rövid száru debreczeni makra pipa: alattok horgas szegen csüng a zsiros, nagy kostök.

A falon diszlenek az utolsó Rákóczy, Apafy Mihály s Verbőczy képei, elnyűtt, alig ismerhető alakba. Ezeken kívül apja, nagyapja képei, továbbá a maga és neje majomhoz inkább, mint emberi alakhoz hasonlító, közelebről Gáti által festett mellképek: a kit külföldről nem rég hozatott gróf Haller Kapjonba olaszfalakot festeni. Ha B[első]–Szolnokban még ma is torz festvényt, akár régi olasz falat látsz, bizton tudhatni, hogy a Gáti mesterműve.

Oldalfélt a falon függ a kakukos pókháló lepte nagy óra: de nem szól. Rég elromlott. Egy obsitos néhányszor javítgatott már rajta: de még nem szól s a gazda belé restelt már az oknélküli munkába.

Az étterem egy harmadát az öreg kemencze és terjedelmes tűzhelye foglalja el. A család itt magosan lobogó láng mellett körülülve teszi a téli estvéli munkát, Bembe cigány peczér szittya a tüzet, hogy egy pillanatig se szakadjon meg. Ezen kívül ő forgácsot szed, a sertéshizlálásra burjánt, csalánt és disznó dinyét gyűjt: és a széjjel tojó tyúkok tojásait a veteményes táblák közül és a kertek alól fölszedegeti, míg a kopó rájuk nem akad. Rendes hálóhelye a puczik belseje: mellette és körulte a tűzhelyen elnyulva, kényökre heverésznek Dudás, Sipos, Hangos, Lámpás, Drangos, Fecske... a házi úr kedvencz kopói. Elhizottságuk azt mutatja, hogy ritkán használtatnak. De nem szabad ám azokat bántani, csak megriasztani sem: pedig ágyba, ágy alá, asztalra, padra széltiben fölheverésznek, ebéd alatt az asztról pecsenyét, kenyeret, sajtot széltiben lekapkodnak. De elégtételt még sem szabad venni.

Az étterem közepén kihúzó asztal, négy nagy gombon álló erős bikkfa lábakon, köröskörül «Isten fizessé»-nek neveztetett széles párkányzat, min kényelmesen nyugszik a láb. A terített asztalon ontálak és tányérok, ezek alatt szalmatányér, közepén hosszú szalmaszőnyeg, hogy az ónedények bé ne piszkolják a tiszta abroszt. A házi úr tányéra mellett öznyelü kés és villa, mellettök még egy hosszú izmos kés és a cigány-kovács készítette nagy rozsdás aczél. A pecsenyét rendszerint az úr, vagy vendégei közül az ifjabb tráncsirozza: ami nagy beletanulást

igényel s míg az ifjak kellően bele nem gyakoroltatnak, néha guny és kacaj tárgyaivá válnak. Egy elhibázott szelés, vagy a műtét alatt a rendes sorozat megtévesztése, a különben szelid jellemű házi urat képes kitörésre bírni. A tráncsirozási rövid műtét és az evőkések kifenésével az ur munkássági köre merőben be is fejeződik. A háziasszony előtt régi ezüst kopott kalán, még ismerhető rajta kevéssé az arany fűtatás, egy pár nagyon vékonyra kopott ezüst nyelű kés, szülőitől öröklötte: a vendégek és gyermekek előtt czinkalán és csontnyelű kés. Az asztal közepén öblös leveses onkalán, erős fekete fanyéllal.

A háziaknak s vendégeknek rendszeren a házi asszony osztja ki a feltálatl étkeket: a jobb falatokat férje számára fen hagyván, aki egyedül magára kirekesztőleg a tálból étkezik: fején éték alatt télen, nyáron hatalmas báránybőr kucsma. A család tagjai már rég felkeltek az asztaltól, de a háziur magára még mind csemegél a nője által rendre eleibe rakott izletes, házi csemegékből.

Ebédén négy, vacsorán három tál éték: minőségök, ízök, színök, szagok minden időben egyforma. A jobbágy fiúból szakácsnak kiképzett Szimion készíti: ki ha akarna sem tudna másforma ételt, sem jobbat, sem rosszabbat.

Az asztalra az öreg, zöld holyagosba csapoltatik bor, abból a szőlőhegyből és azon hordóból, a honnan és a melybe évtizedek előtt szűrték apái. Az étterem hátulsó szögletén alig észrevehető kisdeg ajtón roskadt lépcsők vezetnek le a pinczébe. Többire az úr maga ereszkedik le bor vagy káposzta-lé után. De a hány-szor megteszi a nyaktörő utat, egyszer mint másszor fogadást tesz, hogy molnárjával a rothadt lépcsőket kitataroztatja. De mind csak marad s pedig már néhány kecskebukát is hányt rajta. Utóbb is halála után fiára maradt a nagy munka.

Az ebéd koronája a hófehér komlós cipó, a háziasszony sok szép érényeinek főbbike. Buza szemelés, mosás, szárítás, örlés, liszthűtés, szítálás, czök verés minden időben az ő szeme előtt és közre munkálásával történik. Szimion megdagasztja és beveti. De ha beteg, vagy az úr másuvá fordítá, az asszony dagasztja és süti ki. Nagy helyen hire is van a szép komlós czipónak. Azonban nem dicsvágy, nem is személyes érdeke készítetik az asszonyt ily sok baj leküzdésbe. Kirekesztőleg férje kedviért teszi, aki szenvedélyes barátja a jó kenyérnek.

Az étteremből szűk pitvaron keresztül tágas, füstös ajtó vezet a cselédházba, mely téli- és nyári konyha is. A sütőkemencze három véka lisztre van készítve, de a fél véka fehér

liszt is csak ott süttetik ki. Majd minden sütéskor feljajdulás történik a nagy faprédára: s a háziur meg is ígéri, hogy a jövő őszszel egy kisebb sütőkemenczét rakat a fazakassal. Ez is elmarad. Az alkalmatlanságot, mikor teheti, kikerüli. A tűzhelyen az erdőről most érkezett derekamnyi vastag, nyers bükkfa, melyet a szakács erős, izmos vállain alig bír béczepleni, gyehennaként lángol. Egyre pattan körülötte a cserépedény. A szakács keveset gondol a romlással, mert van elég a hijuban. Osztán a házi rend azt tartja, hogy öszönként Décséről a fazakas a gyümölcs kertbe egy egész katlan cserépedényt éget, ami rendesen más őszig tart.

A szakácsnak sok ágazatu kötelességei kevés időt engednek a kellő tisztaságra: de oláh hajlamával össze sem fér az. Szennyes, szurkos ingben, télbe-nyárba elványolt mellrevalóban, piszkos surczal sűrög. A szakácsi fehér sipka helyett vállközépig lecsüngő bozontos haját avas zsirral pazarul kikenve, a tűz előtt hajszálairól nagy cseppekben gördül le a zsir. A csundaság a háziasszony csinos rendszerével sehogy sem férne meg, de a szakács férjének kedvence, a nyuláztatban nagy segítése: azért békével tűri, kárpótlásul pedig a főzés, sötés, kényelmesebb ágait személyesen teszi meg.

Künn a tornáczon, két tarkára festett tulipántos nagy láda: az asszony hozománya. Most ágyneműk, vásznak, fonalak s gomolyák raktára. A más oldalon csolnak idomu öblös hársfa pamlag, egy vándor német készítménye: az úr délesti alvó és pipázó ülőhelye. Étel közt itt mosogatja Bembe cigány peczér a tálakat és tángyérokat.

A ház előtt magasan áll a két terebélyes hársfa, pujkák s apróbb baromfiak hálólhelye. Éjelenként a kakasszó innen pótolja az órahiányt; s a hosszas tapasztalás után jól hozzávetőleg.

Jobbágysai közül az életrevalóbb ficzkót kiválasztván, ez vezeti és folytatja a jobbágysokkal a mezei gazdaságot: az idén úgy, mint tavaly és a jövő éven is újítás és változtatás nélkül. Sem több, sem kevesebb a vetés, ha akarná sem szaporíthatná, mert a jobbágysok csak ennyit mívelhetnek. A megszokott mennyiséget készséggel mívelik. Azért több asztag, szénaboglya nincs az idén, mint a tavaly. Legfeljebb kevesebb, száraz vagy nedves időjárásakor. A kevesebbet rendin látja, de a többet hibáztatná, mint tulterjeszkedést s erő megfeszítést: csendes véralkatas az efféléknek nem barátja.

A mezei gazdaság miben létét a bíró esténként eldiskurál-

gatja, mert az úr távol tartja magát minden belélelegyedéstől: hogy magának s másnak is bajt ne okozzon, ne zsimbeljen s ne káromkodjék. És így csendesen teldegelnek napjai az édes semmitse tevés közt. Azon kívül az adás-vevés, üzértség vagy vállalatnak mind nem barátja, mert szerinte csalásra vezet, annak még hírét sem állhatja. Az áldott szokás és csendes vére a kicsapongástól eltartóztatják, a kacérság, trágárság gyűlöletes hangok előtte. Még tréfából sem tűr kétértelmű szót. E szerint tétlensége védi az indulatosságtól: és szelid embernek tartatik. Apjáról öröklött vagyonát nem félszegesíti s mint apja, uri házat tart. És ezért jó gazdának nevezetik.

Csendes magány órái sok időt engednek az elmélkedésre. Csendes véralkata hijábalóságok helyett Istene, hazája s családjá körével foglalkoztatják elméjét. A szükölködőkkel készséggel osztozik: még a német kéregetővel is: akit pedig nagyon gyűlöl, a németnek csupa nevére is vére fellázad: de ha szükségben látja, csak úgy könyörül rajta, mint felekezeti-bélin. A legnagyobb káromkodása körülte levőiehez: «Kergessen meg a német...»

Nemzetiségihez buzgón ragaszkodik. Ezért kész lenne életét és mindenét feláldozni. A magyarnak lealáztatása mardosó fereg keblében, mire mindig bánattal gondol. Neve napján mindig kiballag Dézsről Kornis cigány, a vén czimbalmos. Ebéd alatt a tűz helyen kedélyes hangokban elrezgeti Rákóczy szomorú nótáját. A jó házi úr szemeiből egyre hullnak könnyűi. Gyermekével felfogadtatja, hogy állandóul jó hazafiak legyenek.

Erős, ép testalkata daczol az élet viszontagságaival, hideget, meleget egyformán tűr. Betegséget és orvost csak hirből ismer. Csömör bajban izmos kocsisa megdörgölése, mi lován is számot tenne: mikor kornyadoz, egy czikk fokhagyma elnyelése, paprikás melegített bor vagy káposztatorzsa a biztos gyógy- szerek.

A házi asszony a föddhetetlenségben s nemes tulajdonokban férjének szakasztott mása. Csupán egyben eltérő... a munkás-ságban. Egyébbe mindenbe ugyanazonosította természetét férjével: csakhogy munkás, és foglalatosság nélkül pillanatig sem lehet. Férje restelli a lármát és lótás futást: azért az asszony maga viszi végbe, csakhogy a cseléd bosszuságot ne okozzon. A ház terhét ő hordozza. Ha beteg, minden megáll. Állása mégis másodrangu. Ő akarja így. Többre nem vágyik. Férjéhez tisztelettel közelít. Kít még gondolatban sem kivan megbántani. Férje tegezi, ő uramnak szólítja. Ha annak rossz kedve van, ő is búsul: ha örvend, nevet véle.

A háztartás kevés gondot, s még kevesebb költséget igényel. A jobbágy majd mindent kiszolgáltat. A jobbágy felesége a kendert kinyövi, eláztatja, kiveti, megszáritja, kitilolja, meghéli, ecseteli, megfonja, felmatolálja, megszövi és megfehériti. A gyapjút megmossa, héheli, fonja és szövi: a veteményes táblákat kigyomlálja. Buzát rostál, szemel és mos. A szobákat kimeszeli, kisúrolja. Ősszel két kappannak való csirkét, karácsonkor egy tojó tyukot és 10 tojást hoz. Ősszel fél véka mogyorót, két füzér hiribi gombát, félkupa kömény magot: dézmába malacgot, bárányt, szinmészet, viaszat és fagyut ad. A hosszas szokás után nem teszi vontatva: az úrnő pedig, mint rendes tartozást, csendes vérrel beszedi és elrakosgatja. Zsiros, jó konyhát tart, vendéget s cselédet bőven ellát mindezzel.

A jobbágy fiukból beszoktatott cseléd halálig szolgálja földes urát. A cseléd közt idegen vagy új arcot nem láthatni: legfeljebb egy pár jobbágy fiu gyakornokot. Biró, kocsis, szakács, peczér, bivalos... mind a régi. A szakács egyszersmind sütő, kertész és inas. Az ilyen cselédség a hosszas szolgálat után magát család-tagjául nézve, gazdája érdekeit ugyanazonosítja a magáéival. Gazdája vagyonát, marháját úgy tekinté, mint sajátját és nem tett megkülönböztetést. Beszélgetés közt úgy emlegette: ez a mi lovunk, a mi ökrünk, a mi pénzünk. Engedetlenség, csalás, lopás mind ismeretlenek voltak előtte. Hű és bizalmas cselédek voltak: milyenek korunkban nem léteznek.

A házi rend nem változott: minden aprólékoságokban megtartott. Még a déleesti rövid álom is, a legyezés, a hely, hol tartaték és az ezután napirend a lefekvésig egyik nap úgy, mint másikon. A házi úrnak, asszonynak, a gyermekeknek megszokott ülő vagy dolgozó helyök volt, amin évhosszat egyik sem változtatott.

Keresztelő, névnapok és a disznótor kivételes esetek valának... mikor a személyzet s az ételek is módosítottak, de más-szor soha. Az úr csupa időtöltésből nem ment ki a házból. Látogatásra pedig csak ha meghivatott. Azonkívül ősszel egyszer Dézsre a Lucza napi vásárra és három évben egyszer tisztújító közgyűlésre. 1791-ik év nevezetes korszakot képezett napi rendén. A vármegye közgyűlésin országgyűlési követnek elválasztott. Nem kereste, s nem is dicsvágyból vállalá el: csupán a törvény iránti tiszteletből. Hol írva vala: «hogy a magyar nemes a közbizalom által felruházott hivatalt becsülete vesztése alatt elvállalni tartozik.» Azért készséggel ment Kolozs-

várta: s minden erőből igyekezett követi állásának megfelelni. Utóbb örömmel siette ősi tűzhelyére, megelégedését csakis ott találván fel.

Az országgyűlés alatt a királyi biztostól ebédre hivatott. De a pazarul ellátott asztalról ehen tért szállásra: itt pedig azonnal szakácsára parancsolt, hogy vacsorára okvetetlen káposzta legyen, mert ma, vasárnap káposztának lesz vala rendi, de a nagy úr asztalánál minden volt egyéb, csak e jó magyar étel hiányzott. Éhgyomorral pedig nem szeret lefeküdni.

Kolozsváron és Marosvásárhelyen túl soha sem járt, nem is vágott. És ezt ő nagy boldogságnak tartá.

Hámos lovait május 6-án rendesen fűre csapta, östve a kocsis hazavezette, hogy szegény legény vagy farkas meg ne rontsa. Mikor nejével utazott, a mi rendesen csak keresztelő, lakodalom vagy temetéskor történt, a lovak elejét cigány kovácsával megvasaltatta. Mikor pedig csak magára ment, mindig lóháton utazott késő vénségében is. Rendesen a gyeplősön, kocsisa meg az ostorhegyesen. Kocsisa mindég elől lovagolt, nyakában a csikóbőr, hosszú zacskó, hosszuszárú borgai pipákkal, aczél, kova s bikkfa taplóval jól ellátva. Előtte a nyeregkápán hatalmas borzbőr tarisnyába szép fehér komlós cipő, ösztövér füstös szalonna, vörös hagyma s jó kulacs bor... ha szinte csak a szomszéd helységig utazott is. Az úr oldalán széles, rezes kard zöld szijjon csüngött, ráakasztva hatalmas nádbot rezes kókkal. A nyeregkápán cifra török pár pisztoly, töltetlen és kova nélkül. Csinos inneplő mentében, pazarul kihányt nadrágban, kiborotválkozva s bajuszát vastagon kipödörve. Nadrága két zsebeiből aczél óralánczok csüngöttek két zsebbeli nagy rézóráról, tompák, tányérnagyságu óratokban mindkettő, s fölül rajta szarvasbőr zacskóval is ellátva, hogy a surlódástól óva légyenek. De egyik sem jár. Csupa divatos szokásból viszi magával az útra.

Útjáról haza jövéen, első gondja volt lovairól a patkót levonatni s tüstént mezőre bocsátani: hogy ok nélkül ne fogyasszák a takarmányt. Megtörtént, hogy tavasztól késő őszi sehova sem járt, a kopár legelő daczára szerfölött elhiztak lovai: egyáltalában mindég kövérek voltak, mert sebesen soha, mindig halkkal járta. Kocsisának csak ritka, kiváló esetben volt szabad ostort bocsátani: az ostor helyét lova oldalán szégyennek tartá. A néző a ló lustaságát következtetvén e jelről.

Neje s gyermekei iránt nagy szeretettel viseltetett. Főleg nejét úgy nézte, mint szeme fényét és jó kedvében a ház koroná-

jának nevezte. Neje nélkül mi rövid időre sem tudott ellenni: azonban nem enyelgett s nem tréfált vele. Ritkán, ezeribe egyszer csókolta meg nejét vagy gyermekeit, azt is titkon, nem a más jelenlétiben. Még szót is ritkán s csak négy szem közt váltott valamelyikkel. Az enyelgést, csacsogást gyengeségnek s férfiatlanságnak nevezte. Gyermekei előtt nagy tekintélyt tartott, a kik még a férfikorban sem ültek le, se pipára nem gyújtottak apjuk előtt.

A háznál kirekesztőleg egy akarat volt... a háziúr, melynek apraja nagygyja készséggel hódolt. Csendes, komoly, hallgatag modora kegyeltetett. Tisztos személye valami főbb lénynek nézetek: kit utánozni s tisztelni köteles családja. Hallgatag módját mindnyája utánzá: a házban s udvaron ritkán lehetett szót hallani, csendesen, hallgatva tette kiki a magát zörej, csattogás nélkül. A sok szó szegénységnek, sebes mozdulat hobortosságnak: a czifra kitétel, hajlongás, ide-amoda kapkodás, a bőbeszéd német comedíanak s únalmasnak tartaték.

Világi és országos bajokkal nem bajlódott. Mint született nemes, az adminisztráció körén kívül állva, nem függött senkitől. Szabad volt, mint Isten szabad levegő madara. Kiváltsága adón, közterhen túltette. Egyedül törvénye, de ember nem parancsolt. Szabadalmait ismerte és becsülte. Helyzetét s körét jó tapintattal s tiszta ítélő tehetséggel fel tudá fogni. Amije volt, azt kiválólag szerette s becsülte. A máséra nem vágyott, nem kívánta. Az ő szemei előtt neje volt legszebb, okosabb s jobb gazdasszony: gyermekei a jobbak, ételei, kenyere, bora s gyümölcssei izletesebbek: gémes kútjából a víz legfrisebb: lovai legjobbak, házirendje s kényelme legkitünőbb. Sajatját annyira tulbecsülte a másén, hogy szőlőjébe idegen szőlővesszőt s kertjébe idegen oltóágot behozni nem engedett. A másét eltűrte, elnézte: más dolgába nem avatkozott. A magáéval megelégedett.

Ezeken kívül szerette királyát, hazáját, ősei hitét és szabadságát. Boldog volt ő maga s arra tört, hogy boldogok légyenek utódai.

Körösi Csoma Sándorról.

Tanuló társaim közül egy kitünő egyéniséget említek meg Körösi Csoma Sándort... a későbbi chinai vándort. Uti viszon­ tagságait s halálát az angol lapok tudatták: a pesti tudós társaság gyászbeszéddel ünneplte halálát.

Én kirekesztőleg tanuló éveit emlitem meg. Én közelről ismerém. 1799-től 1811-ig tanultam vele egy szakosztályban, tehát tizenkét egész év alatt közeli viszonyban álltam vele; azon években pedig, midőn érzés, hajlam és az adott szó még mind ártatlanok és igazak.

Körösi székely katona, szegény szülőktől származott: atyja tiz éves korában gyalog kíséré Enyedre; az uton egy magyar forintot költött rá, de sohasem többet azután. Pár évig szolgálta Viski Sándor és Elek tanulók mellett. Kilenczven tanuló közt már az első évben legelső volt. Kis Marczi egyedül versenyzett véle, de csak kezdetben, ez is elmaradt s többé utol sem érte. Emlékező tehetsége szintoly nagy volt, mint szorgalma: a mit olvasott soha sem feledte. Ritkán beszélt, többnyire röviden, s mint gyermek is mindég megfontolva: figyelmét legcsekélyebb tárgy sem kerülte ki. Termete közepes, zömök, vállas, izmai, csontjai kemények, mindnyájunk közt a legerősebb, arcza szabatos szép idomu és férfias; nézése mélyedt, jelentékeny, hallgatag. Rendszerinti eledele colegyom czipó, gyümölcs, turó vagy öntött saláta. Hussal ritkán, nyalánság vagy hevítő itallal soha sem élt. A viz italtól napokig eltartóztatta magát. «Nekem sokan parancsolnak – monda – hadd parancsolhassak én is gyomromnak. Ti is tehetnétek, de nincs akaratotok...» Rendesen a kopacz földön, vagy deszka padlózaton hált. Beteg soha, még kornyadozó sem volt. Egykedvű, se vigabb, se komorabb. Nagy kedv, bú, harag, bosszú, félelem vagy csak megrebbenés is, szolgáltság vagy elhittség ... szóval az indulatoknak bármi neme arczán vagy taglejtéseiben soha sem volt látható. Lapta, czigle vagy más gyermeki játékban nem vett részt, de az ügyesebb játékost nagyon helyeslé. Uszás s birkózásban nagy részt vett és mindnyájunkat feljűlmult. A szerencsejátékot bolondságnak nevezte, gyűlölte .. Énekelni, tánczolni, vagy csak ugrálni is sohasem láttam, de a jó tánczost gyönyörűséggel nézte. Tanulás vagy foglalatosság nélkül bár pillanatig sem volt. Mint szolgálta gyerek a szobát kiséprette s a szemetet a kijelölt dombra vivén, ezalatt is szorgalommal tanult: tanítónk pedig ilyenkor az ablakhoz szólítván feddő hangon figyelmeztetett, hogy a szolgálfiú a mi kevés időt kötelessége megenged, tanulásra s nem ledérségre fordítja; mi pedig drága időnket ellesbeljük.

Ő független volt a szó szoros értelmében, mert akaratján s indulatján uralkodni tudott. Iskolai éveit is megróvás és büntetés nélkül járta le; mivel sok van mondva, mert a szoros

szabályokat akkor mind megtartani, főleg a durva deák szélezeit eltalálni... nem kis feladat vala.

Szorgalmas tanulása után annyit tudott, hogy a próbatéteken ritkán szólították. Néha megkérdezte, a tanítót megakasztotta s tudományos értekezéseivel zavarodásba hozta. Ennyi kitüntetés mellett sem vala elhitt vagy tulbizakodó.

Hazuról néha székelypogácsát kapván, nem költötte el, hanem feldarabolva, pénzen eladta. Pénze mindég volt, mi gyakran kölcsönöztünk tőle, ő soha senkitől. De szigoruan megbíráta elébb a kinek pénzt hitelezett; ha meg volt győződve, hogy pontosan fizet és korhelségre nem fordítja, mert akkor kérlelhetetlen vala. Jó gazdaságát szép eredmény koszoruzá, mert az iskolából öt ezer forintot vitt ki magával: és azt mint követésre méltó példát mutatta fel, mondván: hogy erős akarat előtt minden, még a szegénység is meghajol és független állást szerez.

Gondolkodó, mély eszű, de sebes feltaláló eszű nem volt: a kibe ilyet ismert, respectálta. Élczet, fufangos szókat mosolyogva hallgatott: de ő soha sem mondott. Öltözetére kevés gondot fordított, de rongyos vagy piszkos sem volt; inge, nyakkendője mindég tiszta. Télbe, nyárba egyformán posztó gunyát viselt. A legnagyobb hőségben sohasem izzadott, csikorgó hidegben sohasem fázott. Ily lángész, erős jellem és testi erő tulnyomósága mellett is elhitt, vagy felsőbbtségét mással érzető nem volt. A tanároknak kiválasztottjok, tanuló társainak bámulás tárgya volt. Mindezt jól tudta, de egykedvűleg vette ezt is, mint minden egyebet. A jó tanuló s erkölcsös fiut becsülte, de barátságai viszonyban bár eggyel sem volt. A barátság boldogító érzése szintoly ismeretlen volt előtte, mint gyűlölet vagy irigység. Jövőről nagyszerű jóslatok szárnyaltak: vitéz hadvezér, nagy államférfiu, hazájának, nemzetének disze leend sat. Nem valósult ... hiu remények maradtak. Hona s az emberiségre nézt minden használhatás nélkül folytak le napjai, czél s irány nélkül. Élt és elmult anélkül, hogy tettei által a sokat váró közönségre bár ösztön, buzdító lehet vala: bár jó magot hinthet vala el: mi később embertársaira üdvös lehetend: rendkívüli egyénisége mellett nyom nélkül enyészett el, bár csira vagy szikra sem maradt fel utána.

Ismertünk könnyelmű s korhel tanulót, de később helyre jött, mintha kicserélték volna; s jó gazda, vitéz katona, derék hivatalnok lett belőle. De Körösi minden tulajdonai mellett egyiket sem teheté.

1816-ik évben a Göttingai Egyetembe utazván, Bécsben meglátogatott; szállásra magamhoz hívám, nem kis bámulatomra el is fogadá: mert másszor legcsekélyebb elkötelezettséget sem fogada el. Östve pedig a számára készített ágy mellett a padozatra teríté úti köpenyét s nadrágját feje alá téve hosszan nyult rajta. Ellenvetéseimre azt felelé: hogy hosszú út áll előtte, szoktatni kell a rossz testet nélkülözéshez, mert a test hálátlan s minden kényeztetést megbosszul. Öt napot mulatott Bécsben, a bucsuvételkor mosolyogva szólítám meg, hogy Göttingába mi okból megy, mert hitem szerint már minden tudományt kimerített. «Nem meggyőződésemmel: az emberek előítéletét akarom kielégíteni... de nem mulatok soká; mert nálam drágább az idő, mint másoknál.»

Mintegy pár év múlva jött vissza Göttingából, de szokása ellen kedvetlen hangulatban. Másnap elbeszélé nekem, hogy Göttingában Kanyaró nevű földije 100 darab aranyat vett fel tőle, szentül megígérvén, hogy Bécsből pontosan megküldi, de féleve már, hogy semmit sem tud róla s ha Eichorn göttingai tanár 30 aranyat nem kölcsönöz neki, le sem utazhatik... «a pénz még hadján, de mindég őszinteséget szinlett, s utóbb így rászedni: iskolás pajtástól s főleg földitől ily gyalázatosan lefőzetni, annyira kedélyemre hatott, hogy vastag hypocondriát kaptam s csakis az Eichorn lelkes felrázására lehettem képes kiucsudni. Érzem, hogy a sebet végig viendem magammal: e miatt sok jótett marad el tőlem, s következésiben sok boldogító érzés is...»

Én komolyan szólítám meg s rossz bajnoknak nevezém, ki egy kardvágásért akármily fájdalmasan hatolt légyen is az meljére, vonakodnék többé jó ügy mellett harcolni; üdvevitőnknek kitürésire és eljárására is hivatkozám... «Szép költészet barátom! magadszerű könnyü természet jótrosszat könnyen vesz; de az erős akarat s vastag vér kevesebbé örvend, de annál mélyebben érez»... Kiméletről nem vitatkozám tovább. De nem helyeslém állítását és most 40 évi tapasztalatom sem ingadoztatott meg akkori hitemben. Kérdém azután, hogy a Göttingai tudományos aknában mi nemes érczetet zsákmányolt ki?... «Reménységem fölött»: mondá, «a zsidó exegesist, főleg az arab s török nyelvet, mik tervemnek főtényezőji»...

És ekkor pendité meg előttem legelőször keleti uti tervét; de amit én akkor a megcsalás szülte vastag vérnek tulajdoníték.

Kanyaró Dani ekkor Dicső Szt. Mártonban egyhitű lelkész volt; de nagy szegénységben és Körösi a száz aranyát már elveszítettnek tartá: de a nagy tekintélyű Eichorn az angol követségnél zörgetett érte, a bécsi kormány pedig mellőzve a falusi szegény lelkészt, az Erdélyi Egyhivók [unitáriusok] Egyház főtanácsán rendelte el a 100 aranyat rögtön felvételni. Az pedig szűk pénztárából kielégíté Körösit; és ez Eichornt.

1820-ik év utólján romladéki lakomban búcsu venni meglátogatott. Szokott csendes kedélyén újra változást tapasztalék. Békételen és szavaiban némi daczoló modort váltott. Közlém vele észrevételemet: fejét rázva busan mondá:

«Sietnem kell e földről, hol még az érettebb emberek is tele vannak előítéletekkel. Megtámadtak mindenfelől, hogy uti tervemmel hagyjak fel, mert kivihetetlen s hogy eszelősség szüleménye. És én keblemben fiatal éveim óta táplált vágyaimat értek feláldozzam: a mire tizenhárom élő s holt nyelvet szereztem meg: mire annyi nélkülözés és sanyargatással készítém el testemet: soká viaskodám balitéletjeik ellen s utóbb béketűrésem rovásán végződött». «Igy nem jó!... mondám... Göttingából elcsüggedve, most meg hazádból békételen hangulatban indulsz ki: e két szó régen nem létezett szótáradban s én azt javaslom, hogy rögtön töröld ki; mert ezentúl nagyobb szükséged lesz béketűrésre, mint nekem vagy másnak».

Nem felelt, de arca földerült s jobbomat hévvel rázá meg: a bucsuvételkor lelkesedve volt ahogy sohasem láttam azelőtt. «Barátom! a nagy kérdés megoldása... elődeink ősi lakhelyét fölfedezni... az én feladatommá vált. A nagy czélnak megfelelő lesz egykor jutalmam. Élj boldogul barátom, és leszel is, mert könnyü véredet kevés boldogítja»... és szokása ellen francia hévvel borult nyakamba, mit azelőtt sohasem tett.

Ez volt véle utolsó találkozásom: a hirlapi zavaros s egymással gyakran ellenkező hírekből sohasem jöhettek felőle tisztába; hogy valami tibeti zárdában a sankrit nyelvet tanolta, azon szótárt szerkesztett: ott elhalálozott: végrendeletileg néhány szótár a magyar tudós társaságnak és az enyedi tanodának küldetett: a Körös helységbeli szegény katona embereknek százsz, az enyedi tanodának száz és a magyar tudós társaságnak kétszáz darab aranyat hagyományozott. Csak ennyit.

A történet különös egybefüggésének kell neveznem, hogy szintén, mikor e sorokat írák, a Pesti Napló idei 151-ik száma, párizsi levelezőjétől a következőket olvasám:

Páris, június 27-én 1854

«Mig Körösi Csorna Sándor tibeti készületeiről bővebben szólhatunk, kötelességünknek tartjuk röviden tudatni a közönséggel, miszerint 25 darab papírt, mik bűvárlatait tartalmazzák, hagyott maga után és 500 font sterling pénzösszeget: mit rokonai Calcuttában a supreme court general registrarjánál követelhetnek. Az örökség az ázsiai társaságnak volt ugyan az elhunyt által hagyományozva, de halála óráiban el lévén Csoma szigetelve a világtól, a végrendelet soha sem ment a társaság kezébe, s az ügyvédek őt végrendelet nélkül elhunytanak nyilatkoztatták»...

Hogy Körösi kitűzött nehéz feladatát meg nem oldhatta, nem csudálhatni, mert a kik előtte és utána fáradoztak a nagy-szerű fölfedezésben tévúton járt mindnyája. Ellenirányba és nagyon távol buvárkodtak, mint szintén a Nil folyó eredetének kutatói is századokig...

... Körösinek alapos ismerete után okom van hinni, hogy egy oly szilárd akaratnak annyi évek alatt nem lehetett csak a szánkrit szótár szerkesztésére szorítkozni. Lelkületének megmérhetetlen gazdag forrása bizonyosan nagyobb tárgyakkal foglalkozott; amiket most még homály fed s csakis a későbbi kornak jutand tudomására az akkor már valószínűleg megavult ismeretek közzététele. Miután tibeti zarándoksága csak ily csekély eredményt mütathat fel, akkor mi előttünk most s hihetőleg ezután is tudomásunkon kívül eső, de mindenesetre igen fontos okok-vagy legyőzhetetlen akadályoknak kellett közbejönni, miknek leküzdése még az ő roppant előnyei mellett is lehetetlenné vált.

Egy tudományos angol értekezésben olvastam volt:

«Körösi egy a legtudományosabb fők közül, nagyon erős testalkattal, a ki indulatjain s akaratján hihetetlen nagy mértékben uralkodott: korának ő volt legnagyobb nyelvésze, mintegy 30 nyelv birtokában». Ezt angol ismeri el, az pedig a mások előnyei kiemelése körül nagyon is óvatos, kevesebbet igen, de többet nem tulajdonít.

Megpróbálgatám Körösi ifjabb évei rajzát az utó kornak átadni; azon hitben pedig, hogyha ifju földim olvasandja, találhasson bennük követésre méltó vonásokat s jóllehet Körösi emlékét ragyogó eredmények nem koszorúzzák, nyerhessen földim ösztönt az ő magos jellemében; nem chinai vagy tibeti utazásra többé... hanem akaratját s indulatját korlátozni tudni. És most lelkem mélyéből békét sohajtok az ő távoli poraira!! a mit úgy hiszem egy magyar sem tagadand meg tőle.